

รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

จิตสาธารณะของพลเมืองในพื้นที่ของความเคลื่อนไหวทางสังคม

เสนอต่อ

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม

โดย

ศ.เกียรติคุณ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

กรกฎาคม 2564

สารบัญ

บทนำ: จิตสาธารณะของพลเมืองในพื้นที่ของความเคลื่อนไหวทางสังคม	2
การก้าวข้ามกับดักของความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกชนกับประชาสังคม	3
จิตสาธารณะ: จากคุณค่าและอุดมการณ์สู่ความเคลื่อนไหวทางสังคม	8
องค์กรให้ทุนเพื่อสังคมเป็นกลไกเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปทางไหน	12
พลเมืองที่ตื่นตัวในการเมืองของอัตลักษณ์	16
พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ขัดแย้ง หรือพื้นที่ช่วงชิงทิศทางของการพัฒนา	20
บรรณานุกรม	27

บทนำ

จิตสาธารณะของพลเมืองในพื้นที่ของความเคลื่อนไหวทางสังคม

ศ.เกียรติคุณ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

แม้ปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 2564) ผู้คนส่วนหนึ่งมักจะเข้าใจกันว่า คนไทยส่วนใหญ่มีความรู้สึกเป็นปัจเจกชนมากขึ้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมทุนนิยมสมัยใหม่ หรือสังคมประชาธิปไตย และการขยายตัวของสังคมเมืองก็ตาม ขณะเดียวกัน ก็มีกระแสในสังคมไทยที่หันมาให้ความสำคัญกับความคิดเรื่องความเป็นชุมชนและจิตสาธารณะควบคู่ปะปนกันไป ดังบทความต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้พยายามยืนยันความคิดดังกล่าวอย่างชัดเจน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ปัจเจกชนไม่จำเป็นต้องเห็นแก่ตัวเสมอไป แต่พวกเขายังคิดถึงคนอื่นๆ ด้วย ผ่านการเอื้อประโยชน์ให้แก่สาธารณะในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อผลักดันให้ปรับเปลี่ยนคุณค่าหรืออุดมการณ์บางอย่างร่วมกัน แต่ผู้คนในสังคมไทยบางส่วนก็อาจจะยังคงให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชน ซึ่งอาจก่อให้เกิดประเด็นปัญหาบางอย่างตามมา เมื่อยังสับสนระหว่างจิตสาธารณะกับความเป็นชุมชนที่มักจะซ้อนทับกันอยู่ เพราะคนในสังคมไทยทุกๆ ไปยังยึดติดอยู่กับค้ำคักของความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกชน สังคมและชุมชน

บทความทั้ง 4 บทความในหนังสือเล่มนี้ ส่วนใหญ่จะเห็นสอดคล้องกันว่า จิตสาธารณะเช่นนี้ดำรงอยู่ก่อนแล้วในสังคมไทย บนพื้นฐานของอุดมการณ์ทางศาสนาต่างๆ โดยเฉพาะพุทธศาสนา แม้สังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากแล้วก็ตาม แต่ความคิดเรื่องจิตสาธารณะในปัจจุบันก็ยังตั้งมั่นอยู่บนคตินิยมในศาสนาต่างๆ ซึ่งอาจจะจำกัดอยู่เฉพาะในด้านการทำบุญทำทานหรือการกุศลเป็นหลัก จึงอาจจะยังไม่ครอบคลุมความหมายทั้งหมดของจิตสาธารณะที่กำลังก่อตัวขึ้นมาใหม่ในสังคมไทยขณะนี้ จากการขยายนิยมใหม่ๆ เพิ่มเติมให้มีลักษณะของทุนทางสังคมมากขึ้น บทความส่วนใหญ่จึงหันไปศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับความคิดจิตสาธารณะและการให้ทุนทางสังคมในสังคมตะวันตก ขณะที่เปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ก่อนหน้าสังคมไทย เพื่อเทียบเคียงกระบวนการและเงื่อนไขต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว และการพัฒนาในระยะต่อไป มา โดยเฉพาะการก่อตัวขึ้นมาของภาคประชาสังคม ในฐานะกลไกสำคัญในการจัดการและจัดสรรทรัพยากรสาธารณะหรือทุนทางสังคม ซึ่งสะท้อนนัยที่แตกต่างไปจากทั้งความเป็นปัจเจกชนและความเป็นชุมชน ตามความเข้าใจที่ดำรงอยู่เดิมในสังคมไทยอย่างมาก

แต่ปัญหาสำคัญในการแสวงหาแนวทางในการเชื่อมโยงแนวความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจบทความทั้ง 4 บทความ ในหนังสือเล่มนี้ก็คือ แต่ละบทความจะใช้แนวทางการเขียนแตกต่างกันอย่างมาก ตั้งแต่ความพยายามทบทวนแนวความคิดต่างๆ ในสังคมตะวันตก และการศึกษาพัฒนาการของประชาสังคมในสังคมไทยอย่างกว้างๆ เพื่อพัฒนารอบความคิดในการศึกษาจิตสาธารณะของไทย การศึกษาทบทวนจิตสาธารณะในเชิงอุดมการณ์ ที่ก่อตัวขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านของสังคมเข้าสู่ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม ทั้งในสังคมตะวันตกและใน

สังคมไทยเชิงเปรียบเทียบด้วยรูปธรรมของกิจกรรมต่างๆ โดยสังเขป ตลอดจนการทบทวนและประมวลข้อมูล รายละเอียดเชิงประจักษ์ต่างๆ เกี่ยวกับรูปธรรมของความหลากหลายของการบริจาค เพื่อการกุศลในสังคมไทย และการเปลี่ยนแปลงไปสู่กลไกและองค์กรของการให้ทุนทางสังคม ไปจนถึงการศึกษาวิจัยภาคสนามเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของพลเมืองจิตสาธารณะในด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของเชียงใหม่อย่างเฉพาะเจาะจง

แม้จะมีแนวทางในการเขียนแตกต่างกันอย่างมาก แต่ทุกบทความล้วนพยายามใช้แนวความคิดต่างๆ มาสนับสนุนการอภิปรายและวิเคราะห์ประเด็นปัญหา ตามแนวทางที่แต่ละบทความพยายามทบทวนและศึกษาอยู่ อย่างเฉพาะเจาะจง ซึ่งมักจะใช้หลายแนวความคิดร่วมกันในบางแง่มุม หรืออาจจะใช้ในความหมายแตกต่างกันไป บ้างก็ตาม นอกจากแนวความคิดหลักเรื่องจิตสาธารณะและประชาสังคมแล้ว แต่ละบทความยังพยายามเชื่อมโยงกับแนวความคิดอื่นๆ ประกอบด้วย แนวความคิดสำคัญๆ ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดปัจเจกบุคคล สังคม ชุมชน ปริณิพพานทางศีลธรรม อรรถประโยชน์นิยม มนุษยนิยม ปรัชณนิยม หรือการเสียสละเพื่อผู้อื่น จิตอาสา การกุศล ความเป็นพลเมือง สิทธิ อัตลักษณ์ ทุนทางสังคม ความรู้สึกว่ามีส่วนร่วม เครือข่ายทางสังคม คุณภาพชีวิต และพื้นที่ทางสังคม เป็นต้น นอกจากนั้น ยังรวมถึงการนำเสนอข้อมูลในการทำงานของกลไกและองค์กรต่างๆ เช่น องค์กรสาธารณกุศล สวัสดิการสังคม การให้ทุนเพื่อสังคม และวิสาหกิจเพื่อสังคม แนวความคิดต่างๆ ทั้งหมดนั้น จะเชื่อมโยงกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลากหลายแง่มุม ทั้งการเปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมเข้าสู่สังคม ทุนนิยมอุตสาหกรรม การพัฒนาประชาธิปไตย การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น และความหลากหลายทางวัฒนธรรม และชาติพันธุ์ ตลอดจนการกระจายตัวของกลุ่มชนต่างๆ โดยเฉพาะการก่อตัวของชนชั้นกลางและกลุ่มคนชายขอบ หรือคนระดับรากหญ้าต่างๆ

ดังนั้น การสังเคราะห์แนวความคิดต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ทั้งความหลากหลายและความซับซ้อน เพื่อช่วยในการแสวงหาความเข้าใจในความเชื่อมโยงของแนวความคิดต่างๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมทั้ง อธิบายถึงความสัมพันธ์กับกลไกและองค์กรเกี่ยวกับจิตสาธารณะรูปแบบต่างๆ จึงจำเป็นต้องแยกแยะแนวความคิดต่างๆ เหล่านั้นออกตามประเด็นและข้อถกเถียงที่อาจจะยังคลุมเครือ ซ้อนทับ และขัดแย้งกันอยู่บ้าง ทั้งในเชิงการทบทวนจากการอภิปรายที่ปรากฏอยู่ในแต่ละบทความและจากการศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีอื่นๆ เพื่อประกอบการสังเคราะห์ความคิดให้มองเห็นความเชื่อมโยงกันได้อย่างชัดเจนมากขึ้น บทหานี้จึงจะได้พยายามแยกแยะออกมาอภิปรายและวิเคราะห์ข้อถกเถียงต่างๆ ทั้งหลายเหล่านั้น แต่ละประเด็นตามลำดับ โดยหวังให้เป็นเสมือนแนวทางสำหรับช่วยให้การอ่านบทความต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้ด้วยความเข้าใจมากขึ้น พร้อมทั้งเปิดข้อถกเถียงใหม่ๆ ต่อไป

การก้าวข้ามกับดักของความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกชนกับประชาสังคม

แม้บทความแรก (กฤติยาพร วงษา) จะพยายามสำรวจเหง้าของประชาสังคมในสังคมตะวันตกอย่างยาวไกลกลับไปจนถึงยุคกรีกและยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ แต่ความหมายของประชาสังคมในช่วงนั้น คงจะยังไม่ได้

แตกต่างหรือแยกออกไม่ได้จากสังคมการเมืองมากนัก เนื่องจากในยุคดังกล่าว สังคมตะวันตกยังไม่ได้พัฒนาสำนึกของความเป็นปัจเจกชนขึ้นมาอย่างชัดเจน ส่วนการก่อตัวของความหมายและสำนึกเกี่ยวกับความเป็นปัจเจกชนนั้นน่าจะเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในปรัชญาของนักคิดต่างๆ ของยุครู้แจ้งหรือยุคแสงสว่างทางปัญญา (Age of Enlightenment) เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 นี้เอง เมื่อผู้คนในสังคมตะวันตกพยายามแยกตัวออกมาให้เป็นอิสระจากคริสต์จักร ที่เคยครอบงำสังคมตะวันตกมาอย่างยาวนานตลอดช่วงสมัยอันยาวนานของยุคกลาง (Medieval) อย่างน้อยก็จากคริสต์ศตวรรษที่ 5 ถึง 15 โดยหันมาเน้นความเป็นตัวตนของปัจเจกชน ในฐานะผู้รับผิดชอบมากขึ้น ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีสัญญาประชาคม (The Social Contract Theory)

เริ่มต้นจากความคิดของนักปรัชญาชาวอังกฤษชื่อ โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes, 1588-1679) ซึ่งมีชื่อเสียงอย่างมากจากการเขียนหนังสือเรื่อง **Leviathan (1651)** และนำเสนอความคิดแบบเสรีนิยม ที่สนับสนุนความคิดปัจเจกชนนิยมบนสมมติฐานที่ว่า ภายใต้สภาวะทางธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนมักจะเห็นแก่ตัว มนุษย์จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะพยายามต่อสู้และป้องกันตัวเอง เพื่อเอาชีวิตรอดตามสิทธิและความจำเป็นของตน เสมือนหนึ่งว่าทุกคนต้องทำสงครามระหว่างกันและกัน สมมติฐานดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างมากต่อการก่อรูปของทฤษฎีสัญญาประชาคม ซึ่งสนับสนุนให้ประชาชนต้องยอมลดสิทธิบางส่วนของตน และมอบอำนาจบางส่วนของตนให้แก่รัฐในฐานะองค์อธิปัตย์ โดยมีพันธสัญญาในการสร้างประชาสังคม (Civil Society) ขึ้นมา เพื่อดูแลเสรีภาพและความมั่นคงให้แก่ประชากรในสังคมอย่างเสมอภาคกัน (Macpherson, 1962: 9-29)

ต่อจากนั้น นักปรัชญาชาวอังกฤษอีกคนหนึ่งคือ จอห์น ล็อก (John Locke, 1632-1704) ก็ได้สานต่อความคิดปัจเจกชนนิยม เสรีนิยม และทฤษฎีสัญญาประชาคม ดังปรากฏให้เห็นในหนังสือเล่มหลักของเขาชื่อ **Two Treatises of Government (1689)** โดยล็อกมีสมมติฐานว่า มนุษย์มองว่าตัวเองมีตัวตน (self) ที่รู้จักสำนึกคิดได้อย่างต่อเนื่อง รักความอิสระและความเท่าเทียม มนุษย์ตามธรรมชาติจะเป็นทั้งผู้ที่มีเหตุผลและอดทนอดกลั้นจากพื้นฐานของแนวความคิดดังกล่าว ล็อกจึงเริ่มประกอบสร้างทฤษฎีของเขา ด้วยการเน้นถึงสิทธิตามธรรมชาติของปัจเจกชนในการปกป้องทรัพย์สินของตน เพราะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการดำรงชีวิตและมีเสรีภาพ แต่เขาก็จะคล้อยตามฮอบส์ด้วย ในประเด็นเกี่ยวกับมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติที่มักจะเห็นแก่ตัว ดังนั้น มนุษย์จึงต้องสร้างประชาสังคมผ่านการทำสัญญาประชาคม เพื่อให้รัฐเข้ามาช่วยจัดการกับความขัดแย้งอย่างสันติวิธี (Macpherson, 1962: 194-203)

เมื่อมองจากมุมของความคิดแบบปัจเจกชนนิยม ทั้งในความคิดของโทมัส ฮอบส์ และจอห์น ล็อก ความหมายของประชาสังคม จึงเป็นเพียงพันธะทางสังคมระหว่างประชาชนกับรัฐ โดยมีรัฐเป็นศูนย์กลางอำนาจเท่านั้น แต่ประชาสังคมในปัจจุบันมีความแตกต่างและสลับซับซ้อนมากกว่าความเข้าใจข้างต้น จึงควรต้องตั้งคำถามกันต่อไปว่า แล้วประชาสังคมในปัจจุบันตั้งอยู่บนฐานความคิดอื่นๆ อะไรอีกบ้าง และมีลักษณะของความสัมพันธ์อย่างหลากหลายอย่างไร ที่จริงนักปรัชญาชาวตะวันตกรุ่นต่อๆ มา ก็ได้เริ่มต้นตั้งคำถามและพยายามถกเถียงประเด็นทำนองนี้ไว้บ้างแล้ว

นักคิดรุ่นต่อมาคนแรกที่ออกมาโต้แย้งทฤษฎีสัญญาประชาคมและประชาสังคม โดยเฉพาะแนวคิดของ โทมัส ฮอบส์ ก็คือ นักปรัชญาชาวเจนีวา ชื่อ ฌอง ฌาค รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau, 1717-1778) ซึ่งเริ่มต้นด้วยการโต้แย้งพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติของ ทั้งของโทมัส ฮอบส์ และจอห์น ล็อก ในหนังสือสำคัญเล่มหนึ่งของเขาเรื่อง **Discourse on the Origin and Basis of Inequality among Men (1754)** แทนที่รูสโซจะมองมนุษย์จากมุมมองของปัจเจกชนที่เห็นแก่ตัว เขากลับเสนอว่ามนุษย์ตามธรรมชาติเป็นผู้มีศีลธรรม และสามารถแสดงศีลธรรมนั้นออกมาในเจตจำนงร่วมกัน (General Will)

จากพื้นฐานความคิดดังกล่าว รูสโซยังมีชื่อเสียงมาจากวลีโด่งดังที่มีผู้คนมักจะนำไปกล่าวอ้างถึงอย่างกว้างขวางที่ว่า “มนุษย์เกิดมาเสรี แต่กลับต้องถูกล่ามด้วยโซ่ตรวนอยู่ทุกหนทุกแห่ง” ซึ่งปรากฏอยู่ในบรรทัดแรกของหนังสืออีกเล่มหนึ่งของเขาเรื่อง **The Social Contract (1762)** ทั้งนี้ รูสโซต้องการจะได้เถียงต่อไปว่า เมื่อมนุษย์เข้ามารวมกันอยู่ในประชาสังคมแล้วผ่านสัญญาประชาคม และต้องยอมสละการอ้างสิทธิตามธรรมชาติบางอย่างไปบ้างนั้น พวกเขายังคงสงวนรักษาสิทธิและมีเสรีภาพอยู่ เพราะพวกเขาจะยอมรับเฉพาะอำนาจตามเจตจำนงร่วมกันของพวกเขาเท่านั้น (Bertram, 2004) ซึ่งหมายความว่า ประชาชนต้องเป็นผู้ออกกฎหมายมากำกับดูแลพวกเขาเอง แทนที่จะมอบอำนาจของพวกเขาทั้งหมดให้กับรัฐตามความคิดของทั้งฮอบส์และล็อก นัยเช่นนี้จึงไม่ได้มองประชาสังคมเป็นเพียงพันธะทางสังคมระหว่างประชาชนกับรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นเจตจำนงร่วมกันทางศีลธรรมของประชาชนเอง

ในทำนองเดียวกัน นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสชื่อ เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim, 1858-1917) หลังจากนั้นก็ได้พยายามสานต่อความคิดเจตจำนงร่วมกันที่มีศีลธรรมของรูสโซ ซึ่งเขาเรียกเสียใหม่ว่า สำนึกร่วม (Collective Consciousness) ในความหมายที่เสมือนเป็นศีลธรรมของสังคม ซึ่งช่วยผนึกให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่น แม้ผู้คนในสังคมจะยังคงดำรงความเป็นปัจเจกชนอยู่ก็ตาม เดอร์ไคม์นั้นเน้นความสำคัญของความคิดนี้ในช่วงที่สังคมฝรั่งเศสกำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมเมือง ขณะที่ก่อให้เกิดความคิดแบบปัจเจกชนนิยมมากขึ้น

จากแนวคิดดังกล่าวเดอร์ไคม์จึงไม่ได้คัดค้านความเป็นปัจเจกชนโดยตรง แต่เขาไม่เห็นด้วยกับความคิดปัจเจกชนนิยมแบบสุดขั้ว (Atomistic Individualism) เพราะเขามองว่าปัจเจกชนเช่นนั้นยึดติดกับผลประโยชน์ของตนเองมากเกินไป เขาจึงหันไปนำเสนอให้ปัจเจกชนมีศีลธรรม (Moral Individualism) (อานันท์, 2555: 171-180) และเขียนถึงความคิดนี้ไว้ในบทความต่างๆ ที่ต่อมารวมเล่มเป็นหนังสือรวมบทความเล่มเล็กๆ 2 เล่ม คือ **On Morality and Society** (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1898, Durkheim, 1973) และ **Sociology and Philosophy** (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1906, Durkheim, 1953) ซึ่งระยะหลังมีการให้ความสำคัญกับความคิดนี้อย่างกว้างขวางมากขึ้น (Cristi, 2012: 411-416)

ข้อเสนอเช่นนี้แสดงถึงความพยายามของเดอร์ไคม์ ในการเริ่มก้าวข้ามออกจากกับดักของความคิดคู่ตรงข้าม โดยเฉพาะระหว่างปัจเจกชนกับสังคม โดยเฉพาะสังคมนิยม เพราะเขาเกรงว่าความเป็นสังคมจะมีอำนาจเหนือปัจเจกชนมากเกินไป จนขาดการคำนึงถึงเสรีภาพของปัจเจกชน (อานันท์, 2555: 176-180) เนื่องจากบริบท

ในประเทศรัสเซียขณะนั้นเริ่มสื่อเค้าว่าสังคมนิยมกำลังจะก่อรูปก่อร่างขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปเป็นสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ ซึ่งต่อมาได้เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1917 ก่อนหน้าที่เดอริคโคมจะเสียชีวิตลงในปีเดียวกันนั่นเอง

การติดอยู่ในกับดักของความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกชนกับสังคมนกลายเป็นข้อถกเถียงที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไปในสังคมยุโรปมาตั้งแต่เริ่มยุคเรอเนสซองส์ แม้จะมีความพยายามนำเสนอความคิดประชาสังคมนิยมผสมผสานอยู่ด้วย แต่ประชาสังคมนิยมดังกล่าวก็มักจะไม่ต่างไปจากหน่วยทางสังคมหน่วยหนึ่งเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะมีรากฐานมาจากการมองทั้งปัจเจกชนและสังคมเฉพาะในเชิงคุณค่าและอุดมการณ์ จนมาถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักปรัชญาการเมืองตะวันตกจึงเริ่มปรับเปลี่ยนมุมมอง ด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับความแตกต่างๆ ในเชิงบริบทและความสัมพันธ์ทางสังคมมากขึ้น

ดังตัวอย่างข้อถกเถียงของนักปรัชญาการเมืองชาวแคนาดา ชื่อ ซี. บี. แม็กเฟอร์สัน (Crawford Brough Macpherson, 1911-1987) ซึ่งวิพากษ์ความคิดปัจเจกชนนิยมของทั้งโทมัส ฮอบส์ และจอห์น ล็อก ว่ามีลักษณะเป็นเพียงปัจเจกชนแบบเจ้าเข้าเจ้าของ (Possessive Individualism) ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ หากเป็นเพียงการสะท้อนลักษณะของมนุษย์ในบริบทของสังคมตลาดแบบทุนนิยม ซึ่งกำลังก่อตัวขึ้นมาเท่านั้นเอง จากการเน้นความเป็นเจ้าของทรัพย์สินกับการแข่งขันและต่อสู้เพื่ออรรถประโยชน์ของตนเอง ส่วนมนุษย์ตามธรรมชาตินั้น แม็กเฟอร์สันโต้แย้งว่าน่าจะมีลักษณะของความเป็นส่วนรวมมากกว่าความเป็นส่วนตัว (Macpherson, 1962: 255-257)

ต่อมา แม็กเฟอร์สันก็ได้ขยายความเรื่องความเป็นส่วนรวมนี้เพิ่มเติมในหนังสือเรื่อง **Property: Mainstream and Critical Positions** แทนที่เขาจะมองทรัพย์สินว่าเป็นเพียงสิ่งของที่มนุษย์สามารถอ้างสิทธิในความเป็นเจ้าของได้ ตามแนวคิดของจอห์น ล็อก เขากลับเสนอให้หันมามองทรัพย์สินว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมนัยที่ตามมาจึงช่วยให้มองทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้อ้างสิทธิกับผู้อื่นที่อาจถูกกีดกันออกจากการเข้าถึงทรัพย์สินนั้นได้ ด้วยเหตุนี้เอง ทรัพย์สินส่วนบุคคลที่ดี หรือทรัพย์สินของรัฐก็ดี จึงเป็นเพียงการอุปโลกน์หรือสมมติขึ้นมาด้วยการนิยามของกฎหมาย ขณะที่ทรัพย์สินแท้ๆ นั้นเป็นทรัพย์สินตามธรรมชาติที่ผู้คนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ร่วมกัน (Macpherson, 1978: 1-14)

อิทธิพลทางความคิดที่ตามมาจากความคิดของแม็กเฟอร์สันน่าจะสอดคล้องกับแนวทางในการจำแนกประชาสังคมในเบื้องต้นแนวที่ 3 ตามข้อเสนอในบทความแรก นั่นคือ ประชาสังคมแยกออกมาจากกลไกตลาดและรัฐ แต่แม็กเฟอร์สันจะเน้นถึงความสัมพันธ์หรือการมีส่วนร่วมของปัจเจกชนในประชาสังคมมากกว่า ขณะที่เขาก็เสนอว่าประชาสังคมไม่สามารถแยกออกจากรัฐได้อย่างเด็ดขาด เพราะยังต้องสัมพันธ์อยู่กับรัฐ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับทรัพย์สินส่วนรวมบนพื้นฐานของสิทธิต่างๆ โดยเฉพาะสิทธิมนุษยธรรม (Macpherson, 1978: 13-14)

แม้ว่าบทความแรกจะเริ่มจากการมองประชาสังคมแยกออกมาจากกลไกตลาดและรัฐ บนพื้นฐานของความคิดในสังคมตะวันตก แต่ด้วยการทบทวนนักคิดจำนวนหนึ่งในสังคมไทยก็พบว่า ในปัจจุบันความเข้าใจประชา

สังคมในสังคมไทยนั้น มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนอย่างมาก สามารถจัดแบ่งประเภทออกได้ 3 กลุ่ม คือ ประชาสังคมเอกภาคี ประชาสังคมทวิภาคี และประชาสังคมไตรภาคี ซึ่งอาจจะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทั้งรัฐและภาคธุรกิจเอกชน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการพัฒนาสังคมประชาธิปไตยและความเข้าใจอุดมการณ์เกี่ยวกับจิตสาธารณะต่างๆ ทั้งในสังคมตะวันตกและการก่อตัวขึ้นมาในสังคมไทยปัจจุบัน ส่วนบทความที่ 2 (จาเมรี เชียงทอง) จะมองประชาสังคมเชื่อมโยงกับการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางและพื้นที่ของขัดแย้งในสังคมเปลี่ยนผ่าน โดยเฉพาะการถกเถียงหรือโต้แย้งความหมายของสิทธิจากการที่กลุ่มต่างๆ ในสังคมมีความเข้าใจแตกต่างกัน

หากมองย้อนกลับไปในกระแสความคิดของสังคมตะวันตกก็จะพบว่า คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx, 1818-1883) ถือเป็นนักคิดคนแรกๆ ที่พยายามผลักดันให้มองอุดมการณ์หรือความคิดต่างๆ ว่าล้วนยึดโยงอยู่กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการโต้แย้งความคิดแบบจิตนิยมของเฮเกล (Georg William Friedrich Hegel, 1770-1831) ในทำนองเดียวกันกับที่แม็กเฟอร์สันนำมาใช้วิเคราะห์ความคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินนั่นเอง แม้ว่าคาร์ล มาร์กซ์ อาจจะไม่ได้อ้างอิง “Civil Society” ในความหมายตรงกับประชาสังคมในปัจจุบันเสียทีเดียว แต่เขาจะเน้นว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) หมายถึง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขัดแย้งและต่อสู้กันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีลักษณะเสมือนเป็นจุดตัดหรือจุดปะทะกันของประเด็นปัญหาต่างๆ ที่นำไปสู่การผลักดันการเปลี่ยนแปลง ดังปรากฏอยู่ในหนังสือช่วงแรกของเขาเรื่อง **The German Ideology** (Marx and Engels, 1970) ซึ่งเขาเขียนร่วมกับเอนเงิลส์ (Frederick Engels) ระหว่างปี ค.ศ. 1845-46 (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์, 2564)

ภายหลังนักคิดและนักเคลื่อนไหวชาวอิตาลีในสำนักมาร์กซิสต์คนหนึ่งชื่อ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci, 1891-1937) ได้พยายามขยายความด้วยการมองความขัดแย้งเชิงอำนาจดังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่าเป็นปฏิบัติการของการช่วงชิงความหมายระหว่างกลุ่มที่อยู่กันข้างของสังคม (Subaltern) หรือผู้อ่อนแอ และกลุ่มที่ครองอุดมการณ์อำนาจนำหรืออุดมการณ์ครอบงำ (Hegemony) และเรียกการช่วงชิงเช่นนี้ว่าเป็นการต่อสู้เชิงประเด็น (War of Position) ซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือรวบรวมความคิดของเขา จากการเขียนขณะถูกคุมขังอยู่ในคุกช่วงทศวรรษที่ 1930 ภายใต้การปกครองแบบเผด็จการของเบนิโต มุสโสลินี (Benito Mussolini) และต่อมาจึงถูกนำมาแปลและพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง **Selections from the Prison Notebooks** (Gramsci, 1971) เมื่อไม่นานมานี้ นักคิดในสำนักมาร์กซิสต์ชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งชื่อ อองรี เลอเฟบวร์ (Henri Lefebvre, 1901-1991) ได้เสนอให้มองความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งดังกล่าวนี้เพิ่มเติมอีกว่าเป็น “พื้นที่” (Space) ในเชิงที่เป็นทั้งสนามของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและประเด็นของการต่อสู้ เพื่อช่วงชิงมโนทัศน์ในการสร้างสังคมของผู้คนกลุ่มต่างๆ (Lefebvre, 1992) (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์ บก., 2563) แนวความคิดเรื่อง “พื้นที่” นี้ปรากฏอยู่ในเกือบทุกบทความในหนังสือเล่มนี้ แต่อาจจะยังมองแตกต่างกันอยู่บ้าง ดังจะได้อภิปรายและวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

จิตสาธารณะ: จากคุณค่าและอุดมการณ์สู่ความเคลื่อนไหวทางสังคม

แม้บทความแรกจะพยายามเสนอให้มองจิตสาธารณะยึดโยงอยู่กับแนวความคิดว่าด้วยประชาสังคม โดยเฉพาะที่มาจากรากเหง้าในปรัชญาของสังคมตะวันตก ซึ่งมีอิทธิพลต่อการก่อตัวของประชาสังคมในสังคมไทย ด้วย เริ่มต้นจากชนชั้นนำ เช่น คณะราษฎร ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย แล้วจึงค่อยๆ ขยายออกไปสู่กลุ่มชนอื่นๆ ที่อาจจัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลาง จนในปัจจุบันได้ขยายตัวลงไปสู่กลุ่มคนระดับฐานรากอย่างกว้างขวาง แต่อีกสองบทความที่ตามมาจะหันมามองจิตสาธารณะในเชิงอุดมการณ์และคุณค่า โดยเริ่มจากคุณค่าในศาสนาต่างๆ

ขณะที่บทความที่สอง เริ่มจากคุณค่าทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา แล้วจึงหันไปให้ความสำคัญกับแนวความคิดเรื่องปริณิถนทางศีลธรรม ตามนัยในทำนองคล้ายคลึงกับเจตจำนงร่วมกันของฌอง จาค รูสโซ และสำนึกร่วมของเอมิล เดอร์ไคม์ ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในโลกทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นศีลธรรมในโลกนี้ หรือโลกสามัญ (Secular World) ซึ่งบทความที่สองจะเจาะจงหมายถึง อุดมการณ์มนุษยนิยม รวมทั้ง ความคิดเกี่ยวกับสาธารณะกุศลและสาธารณะประโยชน์ พร้อมทั้ง หยิบยกองค์กรหรือมูลนิธิต่างๆ ที่ดำเนินการตามอุดมการณ์ดังกล่าว ซึ่งมีพัฒนาการมาตามลำดับขึ้นมาเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างโดยสังเขป

ส่วนบทความที่สาม (โรชาเลีย ซีโอติโน) เริ่มต้นจากมองจิตสาธารณะจากคุณค่าทางศาสนาต่างๆ เช่นเดียวกัน แต่จะมุ่งเน้นการนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อสนับสนุนความเข้าใจดังกล่าวอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับสถาบัน องค์กรและกลไกในการดำเนินงานตามคุณค่าด้านการทำบุญและการกุศลเหล่านั้น จากแง่มุมของความหลากหลายทางศาสนาและชาติพันธุ์ในสังคมไทย ผ่านสถาบัน องค์กรและกลไกต่างๆ ซึ่งอาจตีความคุณค่าแตกต่างกันไปบ้าง ส่วนมากก็จะยังคงเน้นการทำบุญทางศาสนาโดยตรง ขณะที่บางส่วนเริ่มหันไปทำบุญทำทานเพื่อสาธารณะประโยชน์อยู่บ้าง เช่น ด้านการศึกษา สวัสดิการ และสาธารณะสุข เป็นต้น เมื่อได้รับอิทธิพลของระบบทุนนิยมมากขึ้น แม้ภายในศาสนาเดียวกัน แต่ต่างนิกายกันก็อาจจะมองคุณค่าทางศาสนาแตกต่างกัน จนภายหลังก็เริ่มมีแนวโน้มจะให้ความสำคัญกับคุณค่าเชิงพาณิชย์ และหันไปทำบุญเพื่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ทางศาสนามากขึ้น สำหรับศาสนาอิสลามแล้วยังรวมเอาพื้นฐานของคุณค่าเกี่ยวกับหน้าที่และความสามัคคีในหมู่ชาวมุสลิมไว้ด้วย เพื่อการกุศลด้านสาธารณะประโยชน์

จากนั้นบทความที่สามจึงหันมามององค์กรและกลไกในโลกสามัญที่ดำเนินงานด้านการทำบุญและการกุศล ตั้งแต่มูลนิธิโครงการหลวง ไปจนถึงองค์กรการกุศลของครอบครัวและธุรกิจ ตลอดจนเครือข่ายภาคประชาสังคมรูปแบบใหม่ๆ ที่ระดมทุนทางสังคม เพื่อขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ด้วยการอธิบายว่า นอกจากคุณค่าทางศาสนาแล้ว องค์กรเหล่านี้ยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมของการพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน ซึ่งกลายเป็นพันธะที่หล่อหลอมให้เกิดคุณค่าของความเมตตาตามธรรมชาติตามมา พร้อมทั้ง การหันไปมุ่งเน้นการสนับสนุนสาธารณะประโยชน์ด้านต่างๆ ที่ไม่ใช่ด้านศาสนาโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สาธารณะสุข และการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในท้ายที่สุด บทความที่สามก็เริ่มขยายนิยามสถาบันที่บริจาคทุนเพื่อสาธารณะประโยชน์

(Philanthropy) เหล่านี้ว่าเป็นองค์กรให้ทุนเพื่อสังคม เพื่อแยกแยะความแตกต่างออกจากองค์กรสาธารณกุศล ทั่วๆ ไป ทั้งนี้ เพราะองค์กรเหล่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะคุณค่าด้านสาธารณกุศลและสาธารณประโยชน์เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงด้านกลยุทธ์ในการสร้างผลกระทบต่างๆ อย่างยั่งยืนด้วย

ขณะที่บทความที่สอง นอกจากจะมองจิตสาธารณะยึดโยงอยู่กับแนวความคิดหลักในปริมนทลทาง ศีลธรรม ซึ่งส่วนหนึ่งนั้นได้รับอิทธิพลมาจากสังคมตะวันตก ทั้งด้านจิตวิญญาณและการสร้างกุศลเพื่อสาธารณ ประโยชน์ในโลกนี้ด้วยแล้ว เมื่อนำมาอธิบายร่วมกับกรณีของสังคมไทย จิตสาธารณะจะแฝงอยู่กับอุดมการณ์ต่างๆ ทั้งการทำบุญทำทานในพุทธศาสนาและการอุปถัมภ์ด้วย มากกว่าการเชื่อมโยงกับแนวคิดด้านกลยุทธ์ ของการให้ ทุนเพื่อสังคม บทความที่สองจึงยังคงเรียกองค์กรที่บริจาคทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ (Philanthropy) เหล่านี้ว่า องค์กรหรือกองทุนสาธารณกุศล แม้จะมองเห็นอยู่บ้างแล้วว่าบางมูลนิธียุบายก้าวไปสู่แนวทางการผลักดันการ เปลี่ยนแปลงนโยบายทางสังคมด้วยก็ตาม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาสังคมที่พยายามพัฒนา ประชาธิปไตย ความเป็นธรรม และความเท่าเทียม

ขณะเดียวกัน บทความที่สองยังเสนอเพิ่มเติมอีกด้วยว่าค่านิยมและอุดมการณ์ เช่น จิตสาธารณะนั้น เกี่ยวข้องอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย ซึ่งไม่ได้มีลักษณะ¹ สมานฉันท์เสมอไป หากยังอาจก่อให้เกิดความ ขัดแย้งตามมาด้วย โดยผู้เขียนบทความที่สองมุ่งเน้นเฉพาะความหมายเกี่ยวกับความขัดแย้งของการถกเถียงกันใน เรื่องของสิทธิ ในบริบทของการเกิดความคิดใหม่ๆ เท่านั้น เพียงแต่ยังไม่ได้พิจารณาไปถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ตามแนวทางของ ซี. บี. แม็กเฟอร์สัน ดังที่ได้เสนอไว้แล้วข้างต้น

องค์กรหรือกองทุนสาธารณกุศลหรือสาธารณประโยชน์เหล่านี้ ตามความเข้าใจของบทความต่างๆ ดังที่ ได้กล่าวมาข้างต้น มักจะมองจิตสาธารณะในมิติของทุนทางสังคม แต่ความหมายของทุนทางสังคมในทาง สังคมศาสตร์นั้นยังมีความเห็นแตกต่างกัน สำหรับแนวคิดแบบชุมชนนิยม ดังตัวอย่างเช่น โรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) จะมองทุนทางสังคมเกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในฐานะที่เป็นพลังในสังคมและ ในทางการเมือง สำหรับสนับสนุนการเลือกตั้งในสังคมประชาธิปไตย จากกรณีศึกษาสังคมอเมริกัน โดยเริ่มจากการ แยกแยะระหว่างทุนทางกายภาพ ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม ซึ่งแสดงว่าเขาให้ความสำคัญกับทุนมนุษย์ที่เป็น คุณสมบัติของปัจเจกชน ส่วนทุนทางสังคมนั้นเกี่ยวข้องกับเครือข่ายและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลบนพื้นฐาน ของความไว้วางใจกัน เขาจึงเห็นว่าหากปัจเจกชนมีความสัมพันธ์ร่วมกันมากเท่าใด ก็จะเกิดทุนทางสังคมมากขึ้น เท่านั้น จนกลายเป็นพลังทางสังคมและการเมืองตามมา (Putnam, 2000) ตามนัยดังกล่าวอาจถือได้ว่าความ ไว้วางใจก็เป็นมิติหนึ่งของจิตสาธารณะด้วย

แต่ความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมดังกล่าวแตกต่างอย่างมากจากมุมมองของ ปีแอร์ บูร์ดิเอร์ (Bourdieu, 1986) ซึ่งพยายามถกเถียงว่า ทุนทางสังคมไม่ใช่เป็นเพียงความสัมพันธ์เท่านั้น แต่ต้องเป็นความสัมพันธ์เพื่อ ปฏิบัติการบางอย่างร่วมกันอย่างมีเป้าหมายในการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในสนาม (field) ของการต่อสู้

¹ ส่วนนี้ผู้เขียนบทความที่สองใช้คำว่า “พื้นที่” ซึ่งแตกต่างจาก ความหมายของ เลอแพทวร์ ซึ่งจะได้ขยายความต่อไปในภายหลัง

กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขัดแย้งกัน ด้วยการเสนอให้แยกแยะรูปแบบต่างๆ ของทุนออกจากกัน ไม่ใช่มองเฉพาะทุนในเชิงเศรษฐกิจ แต่ยังคงรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และสัญลักษณ์เอาไว้ด้วย เพื่อเปิดให้ผู้กระทำกรต่างๆ ในสังคมสามารถพลิกแพลงทุนที่แตกต่างกันเหล่านั้น ด้วยการแปรรูปแบบของทุนแต่ละประเภทให้ปรับเปลี่ยนกลับไปมาได้ เพื่อช่วยให้ผู้กระทำกรทางสังคมสามารถเลือกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวและตั้งรกรากต่อสู้กับอำนาจครอบงำต่างๆ (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์, 2559) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจิตสาธารณะไม่ใช่เป็นเพียงความคิดโดดๆ เท่านั้น แต่ต้องเป็นความคิดที่ควบคู่อยู่กับการปฏิบัติการของการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจอีกด้วยนั่นเอง

ทั้งนี้เพราะหากจิตสาธารณะมีความหมายจำกัดอยู่เฉพาะในอุดมการณ์เกี่ยวกับการทำบุญทำทาน หรือการกุศลเป็นหลักตามที่มักจะเข้าใจกันแล้ว ก็จะไม่สามารถเข้าใจปฏิบัติการของอุดมการณ์ดังกล่าวในบริบทของสังคมภาคเหนือของไทย ดังกรณีศึกษาวิจัยในบทความของโบวีเรื่อง “The alchemy of charity: Of class and Buddhism in Northern Thailand” (Bowie, 1998) ซึ่งเสนอข้อโต้แย้งความคิดดังที่ปรากฏอยู่ในบทความที่สามจากการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของการพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน บนพื้นฐานที่ว่าวัฒนธรรมเช่นนั้นตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์ที่มองจากมุมของสังคมแบบสมานฉันท์เท่านั้น แต่จากการศึกษาวิจัยภาคสนามของโบวี พบว่า สังคมชนบทในภาคเหนือของไทยมีความแตกต่างทางชนชั้นและขัดแย้งกัน ในบริบทดังกล่าว การกุศลจึงไม่ใช่ทั้งการแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน หรือแม้แต่การอุปถัมภ์ ตามแนวคิดที่นำเสนอไว้ในบทความที่สองด้วย

โบวีได้วิเคราะห์ว่า การทำบุญทำทานในสังคมชนบทเป็นเสมือนอุดมการณ์นำหรือครอบงำ (Hegemony) ตามแนวคิดของกรีมซีที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่การดำรงอยู่ของชนชั้นนำ ขณะเดียวกัน ก็ถือเป็นอุดมการณ์ปฏิบัติการด้วย เพราะหากกลุ่มชนอื่นๆ ไม่ยินยอมอ่อนรับความชอบธรรมเช่นนั้น ก็จะกระตุ้นให้พวกเขาลุกขึ้นมาช่วงชิงความหมายของอุดมการณ์ดังกล่าว (Gramsci, 1971) การทำบุญทำทานจึงอาจจะกลายเป็นอาวุธของชนชั้นล่างหรือผู้อ่อนแอไปด้วยพร้อมๆ กัน ตามแนวความคิดของสก๊อต (Scott, 1985) ด้วยเหตุนี้เอง การกุศลอาจจะกลายเป็นกลไกหนึ่งสำหรับลดความตึงเครียดระหว่างชนชั้นผ่านการช่วยเหลือผู้ยากไร้ ซึ่งไม่ใช่เป็นการกระทำเพื่อการกุศลโดยสมัครใจเสมอไปทั้งหมด เพราะอาจเกิดจากผู้อ่อนแอได้ช่วงชิงความหมายของการทำบุญทำทานด้วยการต่อสู้ เรียกร้องและกดดันให้ชนชั้นนำต้องทำบุญทำทานต่างๆ เพื่อรักษาสถานภาพของตนเอาไว้ก็ได้ (Bowie, 1998: 474-478)

ตามนัยดังกล่าวจิตสาธารณะจึงไม่น่าจะจำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องของอุดมการณ์ด้านการกุศลเท่านั้น หากดำรงอยู่ในบริบทของความขัดแย้งในสังคมด้วย ทั้งนี้ผู้เขียนได้เคยเสนอให้หันมามองในมุมของ “การระดมทุนเพื่อสังคม” ตามแนวคิดของบูร์ดิเอร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวการต่อสู้ เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ในความหมายของความเคลื่อนไหวในภาคประชาสังคม เพื่อผลักดันการสร้างคุณค่าใหม่ๆ ที่ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ โดยเฉพาะการสร้างความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ และการช่วงชิงการ

นิยมความหมายใหม่ๆ ของสิทธิ เพื่อให้ภาคส่วนต่างๆ ของสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น แทนการรอคอยน้ำใจของคนใจบุญเท่านั้น แต่ต้องผนึกกำลังของทุกภาคส่วนของสังคมผ่านกลไกหนึ่งของภาคประชาสังคม โดยเฉพาะองค์กรหรือกลไกในการให้ทุนเพื่อสังคม ซึ่งจะมีบทบาทมากขึ้นต่อการสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางสังคมในสังคมสมัยใหม่ (อานันท์, 2541)

สำหรับนักคิดชาวฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของฟูโกต์ (Michael Foucault, 1926-1984) ซึ่งมักจะหวาดระแวงความคิดหรือจิตสำนึกต่างๆ ในสังคมสมัยใหม่อยู่แล้ว เขาจึงมักจะวิพากษ์วิจารณ์จิตสำนึกในสังคมปัจจุบันอย่างรุนแรง ด้วยการวิพากษ์จิตสำนึกอย่างเช่น จิตสาธารณะต่างๆ นั้นว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “การปกครองชีวญาณ” (Governmentality) ในความหมายที่แตกต่างไปจากการปกครองด้วยอำนาจรัฐโดยตรง เพราะรัฐเป็นสถาบันที่มีอำนาจอยู่นอกตัวคน ขณะที่การปกครองชีวญาณเป็นการปกครองที่มีพลังอำนาจบังคับอยู่ภายในตัวของผู้นั้นเอง โดยไม่ผูกติดอยู่กับสถาบันใดๆ เพราะเกิดจากการที่คนเรายอมรับความคิดอย่างหนึ่งว่าเป็นความจริง จนรับเอาความจริงนั้นมาปกครองหรือควบคุมตนเอง ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการปกครองตัวเองด้วยจิตสำนึกของสังคมแบบเสรีนิยมใหม่ ในความหมายของการครอบงำนั่นเอง (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์, 2562: 124-125)

ในอีกด้านหนึ่ง ฟูโกต์ก็จะมองอำนาจในแง่บวกด้วย ในมุมมองที่เขาเรียกว่าเป็นการเมืองชีวะ (Biopolitics) คือเป็นการเมืองที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ซึ่งทั้งรัฐและระบบทุนนิยมจะเน้นชีวิตในโลกนี้ ด้วยการมองพลเมืองว่าเป็นเสมือนทรัพยากร ซึ่งต้องได้รับการดูแลทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษาและสุขภาพ เพื่อจะได้เป็นทรัพยากรที่ดีของระบบเศรษฐกิจ และทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ฟูโกต์บรรยายประเด็นนี้ไว้ที่วิทยาลัยแห่งชาติฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1978-79 และภายหลังถูกนำมาแปลและรวมพิมพ์ในหนังสือชื่อ **Security Territory, Population** (Foucault, 2009) (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์, 2562: 143-144) แนวคิดดังกล่าวของฟูโกต์ ช่วยเปิดให้เห็นมุมมองของการวิเคราะห์ที่แตกต่างออกไปว่า ทำไมจิตสาธารณะต่างๆ จึงมักจะเน้นการดูแลผู้คนในด้านสวัสดิการ การศึกษา และสุขภาพ ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็ปฏิบัติการของปัจเจกตนเอง และผ่านองค์กรให้ทุนเพื่อสังคมหรือไม่ก็ตาม

แต่นักวิชาการต่างๆ ไปก็ไม่ได้เห็นคล้อยตามฟูโกต์ไปเสียทั้งหมด ดังจะเห็นได้ว่านักวิชาการส่วนหนึ่งยังมักจะแบ่งรับแบ่งสู้ แต่บางส่วนเริ่มการหันมามององค์กรให้ทุนเพื่อสังคม (Philanthropy) ว่าเป็นสถาบันสำคัญ ซึ่งอยู่ในกระบวนการของการสร้างคุณค่าหรือจิตสาธารณะ ทั้งนี้ ไม่ใช่เพราะเป็นเพียงองค์กรที่ไม่แสวงหากำไรเท่านั้น แต่ยังช่วยนำเสนอกลยุทธ์ที่ท้าทายในการกระตุ้นและสนับสนุนการสร้าง “พื้นที่ที่สาม²” (Third Space) ที่มีนัยของพื้นที่ต่อรองระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคมเมือง (ดูเพิ่มเติมใน Soja, 1996) ซึ่งจำเป็นต่อการบ่มเพาะความคิดในการเปลี่ยนแปลงสังคมและสร้างดุลยภาพให้ทรัพยากรระหว่างเป้าหมาย เพื่อให้ได้ผลตอบแทนจากการลงทุนด้านหนึ่ง และเพื่อนำไปใช้เปลี่ยนแปลงสังคมในวงกว้างในอีกด้านหนึ่ง (Mendel and Brudney, 2014) แต่ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงในแต่ละสังคมจะสอดคล้องกับข้อสังเกตนี้หรือไม่ คงต้องพิจารณาศึกษาในเชิงเปรียบเทียบกันต่อไปอีก

² ดังจะได้ขยายความต่อไปในหัวข้อที่ 5

องค์กรให้ทุนเพื่อสังคมเป็นกลไกเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปทางไหน

ในปัจจุบัน มักเชื่อกันว่าจิตสาธารณะจะปรากฏอยู่ในรูปขององค์กรหรือกลไกของการบริจาคทุนเพื่อสังคม หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า การให้ทุนเพื่อสังคม (Philanthropy) ดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น ขณะที่บทความที่สองจะใช้ใน เฉพาะความหมายขององค์กรสาธารณะกุศลหรือองค์กรเพื่อสาธารณะประโยชน์เท่านั้น จากกรณีตัวอย่างต่างๆ ใน สังคมตะวันตก ซึ่งเริ่มต้นจากองค์กรทางศาสนา ตั้งแต่ก่อนระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม แต่หลังจากการก่อตัวของ ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมแล้วก็เกิดมูลนิธิของมหาเศรษฐีตามมา ทั้งองค์กรทางศาสนาและมูลนิธิต่างก็มี จุดมุ่งหมายร่วมกันอยู่บ้าง ในการดูแลชีวิตใน “โลกนี้” โดยมีกิจกรรมหลักคล้ายกัน ในการสนับสนุนและช่วยเหลือ สังคมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะ การสงเคราะห์กลุ่มเปราะบางในสังคม ด้านการแพทย์ และด้านการศึกษา บน พื้นฐานของหลักมนุษยธรรมหรืออุดมการณ์มนุษยนิยม แต่ในปัจจุบันบางมูลนิธิก็เริ่มหันมาสนับสนุนและส่งเสริม ด้านศิลปวัฒนธรรม เพื่อสร้างสังคมที่ดีขึ้น และในระยะหลังก็ขยายไปสนับสนุนด้านการอนุรักษ์และดูแล สิ่งแวดล้อม ในท้ายที่สุดมูลนิธิ โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา ก็เริ่มมีส่วนในด้านการผลักดันการเปลี่ยนแปลงนโยบาย ทางสังคมด้านอื่นๆ อีกด้วย

ในกรณีของสังคมไทย ทั้งบทความที่หนึ่งและสองต่างนำเสนอข้อมูลคล้ายๆ กันเกี่ยวข้องกับองค์กร สาธารณะกุศลหรือองค์กรเพื่อสาธารณะประโยชน์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับมูลนิธิในสังคมตะวันตก จากการก่อตัว ขึ้นมาในกลุ่มชนชั้นสูงก่อน โดยเฉพาะคณะราษฎร พร้อมๆ กับการจัดตั้งมูลนิธิในตระกูลต่างๆ ของพ่อค้าจีน ซึ่งมี กิจกรรมในด้านการสงเคราะห์และการสร้างโรงพยาบาลเป็นหลัก แต่บทความที่หนึ่งยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนของ การจัดตั้งมูลนิธิในระยะต่อมา ที่ชนชั้นกลางเริ่มมีส่วนร่วมด้วยมากขึ้น จนสามารถขยายกิจกรรมไปสู่ด้านการ พัฒนาสังคมและการสนับสนุนผู้ด้อยโอกาส

ส่วนใหญ่ข้อมูลรายละเอียดเชิงประจักษ์ต่างๆ เกี่ยวกับองค์กรสาธารณะกุศลหรือองค์กรเพื่อสาธารณะ ประโยชน์ในประเทศไทยจะอยู่ในบทความที่สาม ทั้งนี้ บทความที่สามยังเพิ่มเติมความหมายขององค์กรดังกล่าว ด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับมิติของการบริจาคทุนเพื่อสังคมด้วย ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในส่วนของการศาสนา และองค์กรธุรกิจเอกชนเท่านั้น ในสังคมไทยยังมีกองทุนในรูปแบบของมูลนิธิโครงการหลวง และกองทุนเพื่อสังคมที่รัฐ จัดตั้งขึ้นมาเป็นองค์กรอิสระด้วยเงินจากภาษีสุราและยาสูบ เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) เป็นต้น

แต่ความน่าสนใจของบทความที่สามอยู่ที่การตั้งข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบระหว่างองค์กรที่ให้ทุนเพื่อสังคม ในสังคมไทยและในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา เช่น มูลนิธิฟอร์ด และมูลนิธิโรกกีเฟลเลอร์ ที่สำคัญ ก็คือองค์กรให้ทุนในสังคมไทยมักจะเน้นเป้าหมายระยะสั้น มากกว่าการลงทุนเพื่อสร้างผลกระทบอย่างยั่งยืนใน ระยะยาวให้กับผู้รับประโยชน์ ขณะเดียวกัน ก็มักจะบริหารจัดการแบบไม่เป็นทางการ ตลอดจนมักจะให้ ความสำคัญกับการต่อยอดความชอบธรรมและสร้างสถานภาพทางสังคมของตนเองมากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับข้อ ถกเถียงของโบว์ข้างต้น เพียงแต่ไม่ได้นำเอาด้านการต่อสู้ของชนชั้นล่างมาพิจารณาด้วยเท่านั้น นอกจากนั้น

บทความที่สามยังพยายามชี้ให้เห็นถึงเหตุผลในเชิงปฏิบัติการจริงของกองทุนในองค์กรธุรกิจต่างๆ ว่าไม่ใช่เพียงการยกระดับสถานภาพในชุมชนเท่านั้น แต่อยู่ที่การสร้างอิทธิพลทางการเมืองหรือธุรกิจและการอุปถัมภ์มากกว่า ซึ่งแสดงถึงความคลุมเครือระหว่างการให้ทุนเพื่อสังคมและธุรกิจ โดยเฉพาะแนวโน้มในปัจจุบันที่เรียกว่า ธุรกิจเพื่อสังคม หรือความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility หรือ CSR)

ขณะเดียวกัน บทความที่สามยังตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกด้วยว่า แม้แต่กองทุนเพื่อสังคมที่รัฐจัดตั้งขึ้นก็ไม่ได้มีอิสระอย่างแท้จริง ทั้งๆ ที่มีความพยายามในการบริหารอย่างเป็นทางการ ด้วยการพัฒนากลยุทธ์ในการให้ทุนอย่างชัดเจน พร้อมทั้งกำหนดเป้าหมายและการตั้งคำถามกับรากเหง้าของปัญหา เพื่อสร้างผลกระทบจากการรวมพลัง ทั้งด้านการวิจัย การรณรงค์เชิงนโยบาย และการเคลื่อนไหวทางสังคมก็ตาม เพราะการพึ่งพาทุนจากรัฐ มักจะเปิดช่องให้ถูกการเมืองแทรกแซง และถูกครอบงำจากระบบราชการแนวอนุรักษ์นิยม แต่ก็ยังชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของการรับบริการบริจาคอย่างอิสระที่เริ่มขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตการณ์ทางสังคมต่างๆ เพราะยังขาดระบบติดตามตรวจสอบ

ในท้ายที่สุด บทความที่สามจึงเสนอแนวทางในการพัฒนาและการสร้างกองทุนสำหรับการให้ทุนเพื่อสังคม โดยเริ่มจากการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการบริจาค จากที่มีเป้าหมายในตัวเอง มาสู่การมีอิสระจากเงื่อนไขแวดล้อมต่างๆ ทั้งเชิงนโยบายและการเงิน ด้วยสนับสนุนการบริจาคเชิงกลยุทธ์ในการสร้างผลกระทบที่ยั่งยืน พร้อมๆ ไปด้วยกับการพัฒนากองทุนให้เป็นองค์กรทางการและมีระบบติดตามและตรวจสอบอย่างโปร่งใส ที่ต้องจดทะเบียนอย่างเป็นทางการ ซึ่งบทความที่สามได้แสดงตัวอย่างไว้แล้วอย่างละเอียด แตกต่างจากการระดมทุนเป็นครั้งคราวที่มักมีปัญหาขาดการตรวจสอบ แต่การเป็นองค์กรทางการก็อาจจะขาดอิสระ เพราะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ พร้อมๆ กับการสนับสนุนด้านภาษี

แม้บทความที่สามจะเสนอให้มุ่งเน้นความสำคัญไปที่ระบบนิเวศที่เหมาะสมสำหรับการบริจาค ซึ่งล้วนเป็นเงื่อนไขภายนอกดังกล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ซึ่งอาจแตกต่างกับกรณีการศึกษาจากปฏิบัติการจริงในภาคสนามที่พบในสังคมอื่นๆ ด้วยการโต้แย้งหลักการตามข้อเสนอของบทความที่สาม เช่น ในกรณีศึกษาสังคมอินเดีย บอร์นสไตน์ได้โต้แย้งแนวความคิดการกำกับและควบคุมการบริจาค เพื่อสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม เพราะมองเห็นว่าเป็นเรื่องของการใช้เหตุผลเป็นเพียงเครื่องมือ (Instrumentally Rationality) เท่านั้น ซึ่งมักจะก่อให้เกิดผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์ต่างๆ ตามมาด้วย โดยเฉพาะการต่อสู้และต่อรองเพื่อควบคุมทรัพยากร ที่ได้มาจากการบริจาค ขณะเดียวกันก็ถกเถียงต่อไปด้วยว่า การให้ทุนเพื่อสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดแบบมนุษยธรรมนิยมมักจะเน้นพันธะทางสังคมและศีลธรรม พร้อมๆ กับสิทธิของผู้รับทุน มากกว่าเสรีภาพของการให้ ในฐานะที่เป็นจิตวิญญาณจากภายใน ตามคติเรื่อง “ทาน” ในศาสนาฮินดู ซึ่งจะยิ่งตอกย้ำความไม่เท่าเทียมให้ดำรงอยู่ต่อไป เพราะตั้งอยู่บนหลักการที่ขัดแย้งกันเองของการให้ทุนเพื่อสังคมในปัจจุบัน (Bornstein, 2009: 639-643)

เมื่อเปรียบเทียบกับกรให้ทุนเพื่อสังคมในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา เช่น มูลนิธิฟอร์ด และมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์แล้ว บทความที่สามจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาการให้ทุนเพื่อสังคมเป็นองค์กร

ทางการ เพราะจะมีระบบตรวจสอบอย่างโปร่งใส รับผิดชอบต่อสังคม และยังสามารถผลักดันการเปลี่ยนแปลงระยะยาวได้เพิ่มมากขึ้นด้วย แต่การศึกษาวิจัยที่ผ่านๆ มาได้ยืนยันและสนับสนุนความเข้าใจเช่นนั้นเพียงบางส่วนเท่านั้น

ดังตัวอย่างกรณีศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ วริยา ศิวะศรียานนท์ (ชินวรโรณ) ซึ่งศึกษาบทบาทของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ในการถ่ายทอดความรู้ด้านการแพทย์จากสังคมตะวันตกสู่สังคมไทยในยุคแรกๆ ของการพัฒนาการแพทย์แบบตะวันตกในสังคมไทย แม้จะประสบความสำเร็จอย่างดี แต่ก็สร้างผลกระทบที่ไม่พึงประสงค์อื่นๆ ตามมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความแข็งแกร่งให้ชนชั้นนำ พร้อมกับกับการพึ่งพาทางวัฒนธรรมภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะจากความรู้แบบตะวันตก จนละเลยความรู้ในด้านการรักษาพยาบาลที่ดำรงอยู่เดิมในสังคมไทย (Wariya, 1984)

ในทำนองเดียวกับการศึกษาชิ้นอื่นๆ เกี่ยวกับบทบาทของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ในการสร้างอิทธิพลต่อการก่อตัวของวิชาสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะสาขามานุษยวิทยาในสังคมอังกฤษ อเมริกาและออสเตรเลียในช่วงต้นๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ 20 แม้มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์จะสนับสนุนการให้ทุนเพื่อสังคมและผลักดันการเปลี่ยนแปลงระยะยาวก็ตาม แต่ก็แฝงไว้ด้วยวาระที่ซับซ้อนซ่อนเงื่อนต่างๆ เมื่อพิจารณาจากบริบทของพลวัตทางสังคมการเมืองในช่วงเวลานั้น เช่น ปัญหาขัดแย้งรุนแรงด้านการจัดการแรงงาน มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์จึงสนับสนุนการศึกษาวิจัย ซึ่งนำเสนอแนวคิดด้านทุนนิยมสวัสดิการที่พึ่งพาพลังของตลาด เพื่อช่วยเพิ่มการผลิตและกำไรให้กับอุตสาหกรรมต่างๆ (Baba, 2012: 33-35 และ 57-58)

ทั้งนี้ มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ยังมีบทบาทในการสนับสนุนการศึกษาด้านมานุษยวิทยาในสามประเทศดังกล่าว ด้วยการเลือกสนับสนุนนักมานุษยวิทยาบางคนและบางภาควิชาในบางประเทศ เพื่อเป้าหมายบางอย่าง เพราะบริบทของประเทศอังกฤษในขณะนั้นกำลังตกอยู่ภายใต้แรงกดดันอย่างหนักจากประเทศภายใต้อาณานิคมของตน เพื่อเร่งให้กระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างชิงชังมากขึ้น ซึ่งหมายความว่า การให้ทุนเพื่อสังคมของมูลนิธิต่างๆ นั้นไม่ได้วนเวียนเฉพาะอยู่รอบๆ ปริมาณพลของตลาด เทคโนโลยี และนโยบาย เท่านั้น แต่ยังมีโยงอยู่กับบริบทของประเด็นปัญหาของความขัดแย้งทางการเมืองหลักๆ ในสังคมร่วมสมัยขณะนั้นด้วย (Baba, 2012: 58-63)

จากการศึกษาทบทวนพื้นฐานทางสังคมของการให้ทุนเพื่อสังคมเมื่อไม่นานมานี้ ในบทความเรื่อง “The social bases of philanthropy” (Barman, 2017) บาร์แมนเสนอให้นักสังคมวิทยาหันมามองทิศทางการให้ทุนเพื่อสังคม ในบริบทของสังคมที่มีทั้งความเป็นสังคมโลกและเสรีนิยมใหม่เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ เขาพบว่าองค์กรหรือมูลนิธิที่ให้ทุนเพื่อสังคมขยายตัวอย่างมากในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการกระจุกตัวของความมั่งคั่งอยู่ในมือของคนจำนวนน้อยเท่านั้น การวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับมูลนิธิเหล่านี้จึงมักจะมุ่งเน้นไปที่การวิจัยถึงความพยายามปกป้องผลประโยชน์ทางชนชั้น ด้วยการสร้างอุดมการณ์อำนาจนำทางวัฒนธรรม (Cultural Hegemony) ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนประชาสังคมระดับโลก และโครงการด้านการศึกษาต่างๆ ที่ช่วยสร้างความ

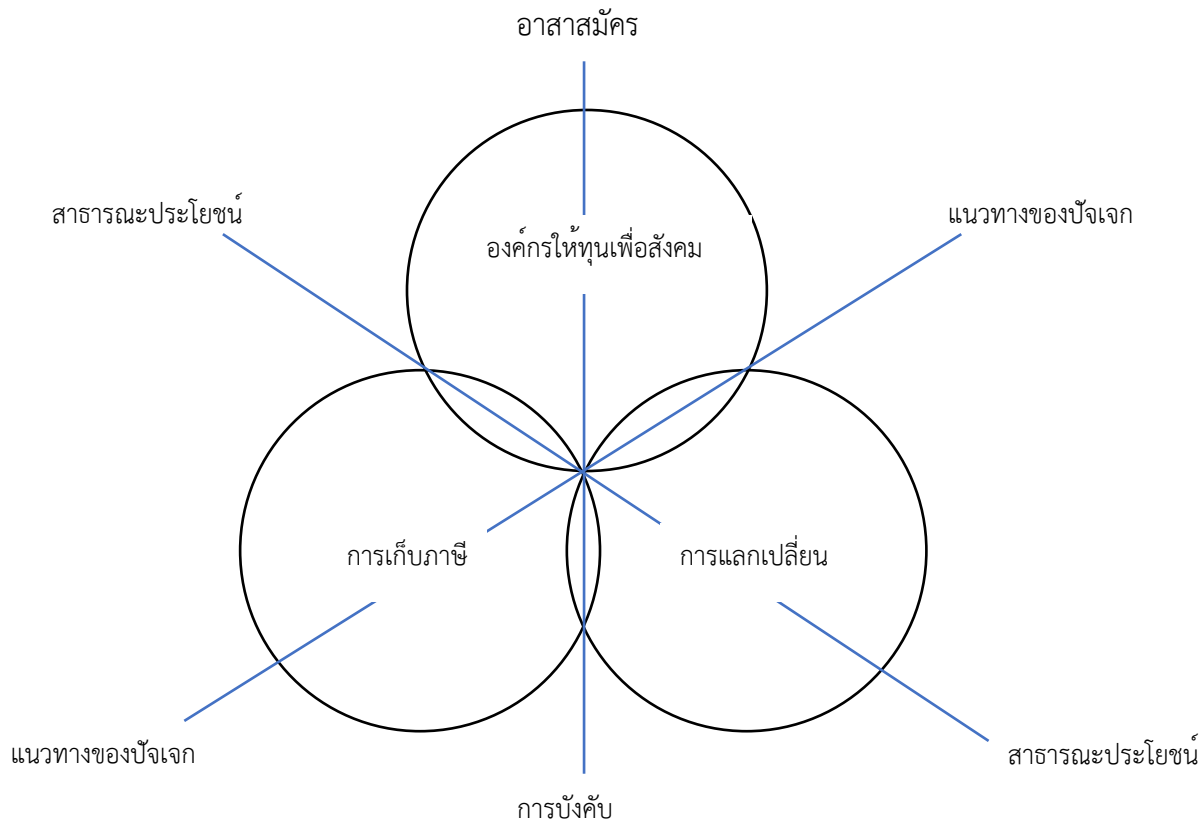
มันคงให้กับการกระจายตัวของประชาธิปไตยในยุคหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ด้วยการมุ่งเน้นให้ใช้เทคโนโลยีเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาสังคม รวมทั้ง การใช้กลไกตลาดเป็นพื้นฐานในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และสังคมด้วย เช่น ในรูปของวิสาหกิจเพื่อสังคม และกองทุนการเงินระดับรากหญ้า (Microfinance) ซึ่งก่อให้เกิดข้อถกเถียงที่ยังไม่ยุติ เพราะมีทั้งการตั้งคำถามและช่วงชิงความหมายกันอยู่ว่า กองทุนการเงินเช่นนี้จะถือเป็น กลยุทธ์เพื่อสร้างแหล่งทุนใหม่ๆ หรือการสร้างเสริมอำนาจให้คนจนกันแน่ (Barman, 2017: 281-285)

การศึกษาเชิงประจักษ์ในสังคมไทยเรื่อง “Payments for ecosystem services and corporate social responsibility: perspectives on sustainable production, stakeholder relations, and philanthropy in Thailand” (Thompson, 2018) ก็พบข้อถกเถียงที่น่าสนใจ จากความพยายามเชื่อมโยงธุรกิจเพื่อสังคมหรือความรับผิดชอบต่อสังคมกับการให้ทุนเพื่อสังคม ผ่านกรณีศึกษาการจ่ายค่าตอบแทนเพื่อนิวศบริการ (Payments for Ecosystem Services) ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์ในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ เพื่อการผลิตอย่างยั่งยืน ตามหลักการจึงถือได้ว่าเป็นการให้ทุนเพื่อสังคมประเภทหนึ่งได้เช่นเดียวกัน

ในการศึกษาครั้งนี้ใช้ตัวอย่างกรณีศึกษา 2 กรณี กรณีแรกเป็นการจ่ายเงินให้ชุมชนเพื่อร่วมกันดูแลรักษาป่าชายเลนในภาคใต้ ในการสนับสนุนธุรกิจเพาะเลี้ยงกุ้ง ส่วนกรณีที่สอง ธุรกิจน้ำแร่บรรจุขวดจ่ายเงินให้ชุมชนเพื่ออนุรักษ์ป่าบนพื้นที่สูงในภาคเหนือ แต่ทั้งสองกรณีคนในชุมชนเข้าร่วมเพราะเห็นว่าการดูแลรักษาระบบนิเวศเช่นนี้สอดคล้องกับทั้งคุณค่าและการปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิม ในกรณีนี้การจ่ายค่าตอบแทนเพื่อนิวศบริการจึงไม่ถือเป็นกลยุทธ์ของการแลกเปลี่ยนเพื่อการผลิตอย่างยั่งยืน เพราะสอดคล้องดีกับความต้องการของท้องถิ่นอยู่แล้ว ผู้ศึกษาจึงเสนอให้มองกรณีนี้ว่ามีนัยของการให้ทุนเพื่อสังคมในเชิงจริยธรรม มากกว่าเชิงการเมืองในการสนับสนุนภาพลักษณ์ของธุรกิจ แต่ก็ไม่ใช่การแลกเปลี่ยนเพื่อการเข้าถึงทรัพยากร จึงอาจถือได้ว่าเป็นลูกผสมระหว่างความรับผิดชอบต่อสังคมและการจ่ายค่าตอบแทนเพื่อนิวศบริการ สำหรับตัวผู้ศึกษาเองนั้นสนับสนุนให้นำแนวคิดการจ่ายค่าตอบแทนเพื่อนิวศบริการมาใช้ตามหลักการในฐานะที่เป็นกลยุทธ์ เพื่อการผลิตอย่างยั่งยืนมากกว่า (Thompson, 2018: 503-509)

ดังนั้นการศึกษาดังกล่าวหรือมูลนิธิต่างๆที่ให้ทุนเพื่อสังคมในปัจจุบัน จึงอาจสรุปเป็นข้อสังเกตไว้เบื้องต้นได้ว่าองค์กรเช่นนี้มีลักษณะแบบลูกผสมของสามภาคส่วนในความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจการเมือง ระหว่างภาคของการให้ทุนเพื่อสังคม ภาครัฐ และภาคธุรกิจ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงได้ตามแบบจำลองของการทับซ้อนกันระหว่างแนวทางและเป้าหมายของทั้งปัจเจกชนและสาธารณะประโยชน์ ดังแผนภูมิที่ 1 ที่นำเสนออยู่ในบทความเรื่อง “On the modern meaning of philanthropy” (Sulek, 2010)

แผนภูมิที่ 1 แบบจำลองแสดงสามภาคส่วนของเศรษฐกิจการเมือง

ที่มา: Sulek, 2010: 202

พลเมืองที่ตื่นตัวในการเมืองของอัตลักษณ์

แม้จิตสาธารณะจะถือว่าเป็นสำนึกในภาคประชาสังคมเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อภาคประชาสังคมมีลักษณะที่สลับซับซ้อน เพราะเป็นที่รวมตัวกันของกลุ่มคนต่างๆ ซึ่งอาจเกี่ยวพันกับทั้งภาคธุรกิจเอกชน และรัฐด้วย จิตสาธารณะจึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในรูปขององค์กรสาธารณกุศลหรือองค์กรเพื่อสาธารณะประโยชน์ และองค์กรให้ทุนเพื่อสังคมเท่านั้น ดังที่ได้อภิปรายมาแล้วข้างต้น ที่จริงแล้วภาคพลเมืองน่าจะถือเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในภาคประชาสังคมด้วยซ้ำไป และยังเป็นผู้กระทำการสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อขับเคลื่อนจิตสาธารณะด้วย แต่ปัญหาอยู่ที่ความหมายของภาคพลเมืองนั้นยังคงถกเถียงกันอยู่อย่างต่อเนื่องว่าจะทำความเข้าใจกันอย่างไร เพราะส่วนหนึ่งยังติดอยู่ในกับดักของความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกชนและสังคม จึงเกิดคำถามถึงสถานภาพ

ของความพลเมืองว่าอยู่ตรงไหนในระหว่างคู่ตรงข้ามนี้ ขณะเดียวกันยังมีปัญหาจากมายาคติของวาทกรรมครอบงำหรืออุดมการณ์อำนาจาณาที่มองพลเมืองอย่างคับแคบเฉพาะในเชิงกฎหมายและการเมืองเท่านั้น

ในกรณีของบทความที่หนึ่งในหนังสือเล่มนี้ เริ่มต้นจากพื้นฐานในการมองพลเมืองว่าเป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาสังคม ในบริบทของการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย ซึ่งก่อตัวขึ้นมาจากชนชั้นสูงก่อน เช่น คณะราษฎร ผู้นำทางศาสนา และกลุ่มพ่อค้าจีน แล้วจึงค่อยๆ ขยับขยายออกไปครอบคลุมกลุ่มชนชั้นกลางในองค์กรพัฒนาเอกชน จนในปัจจุบันได้รวมชนชั้นรากหญ้าเอาไว้ด้วย หลังจากการกระจายอำนาจออกไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งสะท้อนนัยว่าสนับสนุนแนวความคิดที่แยกภาคประชาสังคมออกมาเป็นอิสระจากภาครัฐและตลาดในเบื้องต้น แต่ก็เสนอว่าในปัจจุบันภาคประชาสังคมสามารถเชื่อมโยงกับภาคส่วนอื่นๆ ในเชิงปฏิบัติการได้ด้วย

ขณะเดียวกันผู้เขียนบทความที่หนึ่งก็มองความเป็นพลเมืองซ้อนทับกันอยู่ 2 นัย โดยไม่ได้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน ในด้านหนึ่งมองพลเมืองในเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีส่วนร่วมใน “พื้นที่ส่วนรวมเพื่อสาธารณะ” และเรียกพลเมืองตามนัยนี้ว่า พลเมืองที่ตื่นตัว (Active Citizen) ขณะที่ในอีกด้านหนึ่งผู้เขียนยังมองพลเมืองในมิติของสำนึกพลเมือง และแฝงอยู่ในแนวคิดชุมชนนิยม (Communitarianism) ซึ่งหมายความว่า “พื้นที่ส่วนรวมเพื่อสาธารณะ” ดังกล่าวมีนัยของพื้นที่ของสำนึกแบบชุมชนนิยมนั่นเอง ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ทางสังคมในความคิดของเลอแพบวร์ ตามได้กล่าวถึงไว้แล้วข้างต้น

ทั้งนี้ ยังสังเกตได้อีกว่าผู้เขียนบทความที่หนึ่งสนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยม ในทำนองคล้ายคลึงกับในสังคมตะวันตก แต่ผู้เขียนเชื่อว่าความคิดเช่นนี้น่าจะดำรงอยู่แล้วในคติทางพุทธศาสนาของสังคมไทย มุมมองเช่นนี้สะท้อนถึงทั้งความสับสนและข้อจำกัด ที่ผู้เขียนยังก้าวไม่ข้ามออกจากกับดักของความคู่ตรงข้ามระหว่างเสรีนิยมของปัจเจกชนและชุมชนนิยม แม้ว่าผู้เขียนจะเริ่มจากการมองพลเมืองที่ตื่นตัวจากการมีส่วนร่วมในการปกป้องสิทธิความเสมอภาค และความเป็นธรรมบ้างแล้วก็ตาม แต่ผู้เขียนก็ไม่ได้ขยายความประเด็นนี้มากนัก จึงยังไม่สามารถเข้าใจความเป็นพลเมืองในความคิดของผู้เขียนได้ชัดเจนเท่าที่ควร โดยเฉพาะการวิเคราะห์ว่าทำไมพลเมืองจึงตื่นตัวและภายใต้เงื่อนไขอะไรบ้าง ส่วนหนึ่งผู้เขียนบทความที่หนึ่งอาจจะยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นความขัดแย้งต่างๆ มากนัก แม้จะพาดพิงถึงการเรียกร้องต่อสู้และคัดค้านของชนชั้นกลางและชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรอยู่บ้าง แต่ผู้เขียนกลับไปเน้นความสำคัญของการสร้างเครือข่ายของกลุ่มเคลื่อนไหวเหล่านี้ แทนการวิเคราะห์ลึกลงไปถึงกระบวนการก่อตัวของพลเมืองที่ตื่นตัวเหล่านี้

ในทำนองเดียวกันกับบทความแรก บทความที่สองก็มองพลเมืองว่าเป็นส่วนสำคัญของภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึงภาคประชาชนและชนชั้นกลาง ที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของภาครัฐ แต่อาจคาบเกี่ยวอยู่กับภาคธุรกิจเอกชนได้บางส่วน ตามที่เคยก่อตัวขึ้นมาก่อนในสังคมตะวันตก โดยไม่ได้กล่าวถึงสำนึกพลเมือง แต่กลับเน้นความสำคัญของพลเมืองที่ตื่นตัว ซึ่งไม่ได้คิดถึงตัวเองในฐานะปัจเจกชนเท่านั้น ด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่ตื่นตัว ในปฏิบัติการและการเคลื่อนไหวต่างๆ ในด้านมนุษยนิยม และการปกป้องสิทธิ ขณะที่ยังไม่ชัดเจนนักว่าผู้เขียนหมายรวมถึงปฏิบัติการและการเคลื่อนไหว เพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และ

การช่วงชิงความหมายของวาทกรรมและอุดมการณ์ครอบงำต่างๆ ตามแนวคิดของกริมซี ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

พลเมืองที่ตื่นตัวเหล่านี้ มักจะประกอบด้วยชนชั้นกลาง ที่เติบโตมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ซึ่งแตกตัวออกมาจากกลุ่มนายทุนนักธุรกิจและชาวนา จนกลายเป็นกลุ่มชนที่อยู่ระหว่างคนสองกลุ่มดังกล่าว ภายหลังจากกลุ่มชนชั้นกลางในเมืองเหล่านี้จะรวมตัวกันเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ส่วนในชนบทก็จะรวมตัวกันเคลื่อนไหวในนามของเครือข่ายภาคประชาชนต่างๆ แต่บทความนี้ยังไม่ได้วิเคราะห์ถึงเงื่อนไขที่ชักนำให้พลเมืองเหล่านี้ตื่นตัว และลุกขึ้นมาปฏิบัติการในการเคลื่อนไหวในประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจนนัก แม้จะกล่าวพาดพิงถึงการขัดแย้งในพื้นที่สาธารณะอยู่บ้างก็ตาม

ส่วนบทความที่สามไม่ได้อภิปรายในมิติของพลเมืองโดยตรง เพราะเน้นเฉพาะองค์กรสาธารณะกุศลหรือองค์กรเพื่อสาธารณะประโยชน์ และองค์กรให้ทุนเพื่อสังคม ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาสังคมเท่านั้น

สำหรับบทความที่สี่ (ไพลิน ภูจินาพันธุ์) นั้นจะหันมามองความเป็นพลเมืองอย่างเฉพาะเจาะจงมากขึ้น แม้ว่าส่วนใหญ่จะมีนัยและความหมายใกล้เคียงกับพลเมืองที่ตื่นตัวในบทความก่อนหน้านี้ ในแง่ของการมีสำนึกสาธารณะ ชุมชนนิยม หรือการเคลื่อนไหวในด้านมนุษยธรรม แต่บทความที่สี่จะเน้นความเป็นพลเมืองยึดโยงอยู่กับแนวคิดสิทธิมนุษยชนในระดับสากล ในแง่ที่พลเมืองสามารถสร้างข้อตกลงร่วมกันในพื้นที่ชีวิตที่พวกเขาาร่วมกันเป็นส่วนหนึ่งได้ เพื่อจะได้ไม่ถูกแปลกแยกให้กลายเป็นอื่น ภายใต้อิทธิพลของการกลายเป็นสังคมเมือง ผู้เขียนบทความยังพยายามจะชี้ให้เห็นด้วยว่า ความเป็นพลเมืองตามนัยดังกล่าวจะช่วยให้มองพลเมืองเป็นอิสระจากวาทกรรมครอบงำของรัฐ ที่มักจะนิยามพลเมืองตามกฎหมายเท่านั้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้เขียนโน้มเอียงมาให้ความสำคัญกับสำนึกพลเมือง ในทำนองใกล้เคียงกับบทความที่หนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากการมีจิตสาธารณะ ขณะเดียวกันบทความนี้จะพยายามเชื่อมโยงสำนึกพลเมืองกับการเคลื่อนไหวต่อสู้ในประเด็นปัญหาสาธารณะต่างๆ เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาที่เน้นคุณค่ามากขึ้น

แม้บทความที่สองและสี่จะเริ่มเดินมาตามแนวทางของนักคิดที่กล่าวถึงมาก่อนหน้านี้บางส่วน เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นพลเมือง ในแง่ที่เชื่อมโยงความเป็นพลเมืองกับการเคลื่อนไหวต่อสู้ในประเด็นสาธารณะและสิทธิต่างๆ แต่อาจจะยังมองข้ามความสนใจในมิติอื่นๆ ไปบ้าง ตามแนวทางของนักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาความเป็นพลเมืองในรุ่นแรกๆ เคยถกเถียงเอาไว้ โดยเฉพาะผลงานชิ้นบุกเบิกของนักสังคมวิทยาชาวอังกฤษชื่อ ที.เอช. มาร์แชล (T. H. Marshall, 1893-1981) ในหนังสือเรื่อง **Citizenship and Social Class: And Other Essays** (Marshall, 1950) ซึ่งเขาพยายามถกเถียงว่าความเป็นพลเมืองนั้นมองโดดๆ ไม่ได้ แต่ต้องมองเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชนชั้นทางสังคมด้วย เพราะความเป็นพลเมืองนั้นก่อตัวขึ้นมาในบริบทของความขัดแย้งหรือปัญหาในระบอบประชาธิปไตยเอง เนื่องจากคนบางกลุ่มจะถูกกีดกันทั้งสิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ดังตัวอย่างในกรณีของประเทศอังกฤษก็คือ สวัสดิการสังคม ซึ่งคนบางกลุ่มไม่สามารถเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมกัน ความเป็นพลเมืองจึงผูกพันอยู่กับการเคลื่อนไหวในภาคประชาสังคม เพื่อรวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อสู้ใน

ประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่ง ตามบริบทและเงื่อนไขของปัญหาที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม (ดู อานันท์, 2560: 175-185)

ในปัจจุบัน เมื่อกลุ่มคนบางกลุ่มในสังคมถูกกีดกัน โดยเฉพาะการถูกกีดกันจากการเข้าถึงทรัพยากรที่พวกเขาสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งมักจะมีที่มาจากวาทกรรมครอบงำต่างๆ จนทำให้พวกเขากลายเป็นมนุษย์ล่องหนหรือไร้ตัวตน จากการนิยามต่างๆ ของรัฐและระบบตลาดแบบทุนนิยม (Hall et al., 2011) พวกเขาจึงต้องรวมตัวกันลุกขึ้นมาต่อสู้และช่วงชิงความหมายกับวาทกรรมครอบงำเหล่านั้น ด้วยการนิยามตัวตนของพวกเขาใหม่ให้อิสระจากการนิยามความหมายต่างๆ อย่างคับแคบ ซึ่งนักสังคมศาสตร์เรียกการต่อสู้เช่นนี้ว่า การเมืองของอัตลักษณ์ (Identity Politics) (Clifford, 2000) เพราะสามารถเอื้อให้พวกเขาเปลี่ยนสถานภาพและกลายเป็นพลเมืองที่ตื่นตัว ทั้งด้วยการนิยามอัตลักษณ์ของพวกเขาเองใหม่ และนิยามความหมายอื่นๆ เช่น สิทธิ ทิศทางของการพัฒนาเมือง และสถานะแวดล้อม เป็นต้น การเคลื่อนไหวเช่นนี้ก็อาจจัดได้ว่าเป็นการปฏิบัติการของจิตสาธารณะได้ด้วยเช่นเดียวกัน เพราะเกิดจากการรวมตัวกันเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ในฐานะขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (ไชยรัตน์, 2545) ซึ่งมีตัวอย่างของกรณีศึกษามากมายในสังคมไทย

ในบทความเรื่อง **Constructing Thailand: regulation, everyday resistance and citizenship** (Vandergest, 1993) ซึ่งศึกษากรณีชาวบ้านแห่งหนึ่งในภาคใต้ของไทยลุกขึ้นต่อต้านการฉ้อราษฎร์บังหลวงโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ในโครงการก่อสร้างถนนเข้าหมู่บ้านของพวกเขา แวนเดอเกสต์ ได้ใช้กรณีศึกษาดังกล่าวโต้แย้งมายาคติต่างๆ ที่มักเข้าใจว่า ชาวบ้านในชนบทมองตัวเองเป็นเพียงราษฎรที่ถูกปกครอง และเห็นแก่ผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเองเท่านั้น แต่การรวมตัวกันและลุกขึ้นมาต่อต้านต่อประเด็นปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวันดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการนิยามอัตลักษณ์หรือตัวตนใหม่ของชาวบ้าน ในฐานะพลเมืองของประเทศไทยที่ตื่นตัว โดยไม่ยอมให้ถูกปกครองและถูกกีดกันนอกจากการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ แต่กลับลุกขึ้นมาปกป้องผลประโยชน์ระยะยาว ด้วยการนิยามทิศทางในการพัฒนาใหม่ ว่าเป็นการสร้างท้องถิ่นและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า แทนการยอมรับวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่ไร้การมีส่วนร่วมของพลเมือง เพราะพวกเขามองเห็นผลกระทบในระยะยาวว่า การฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นการบ่อนทำลายความเจริญก้าวหน้าของชุมชนและประเทศ

เมื่อไม่นานมานี้ก็มีอีกกรณีศึกษาหนึ่งที่ได้นำเสนอข้อถกเถียงเกี่ยวกับทิศทางในการพัฒนาเมืองของเชียงใหม่ ในหนังสือที่ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง **Ghosts of the New City: Spirits, Urbanity, and the Ruins of Progress in Chiang Mai** (Johnson, 2014) ซึ่งหยิบยกมุมมองที่ขัดแย้งกันระหว่างคนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่กับนักวางแผนและพัฒนาเมือง ทั้งในภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน จากกรณีของการก่อสร้างตึกสูงที่ยังก่อสร้างไม่แล้วเสร็จ แต่ต้องล้มเลิกไปหลังวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540

สำหรับคนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่แล้ว พวกเขานิยามตึกร้างเหล่านั้นด้วยมุมมองของทุนเชิงสัญลักษณ์ ตามแนวคิดของบูร์ดิเอร์ว่าตึกผีสิง ซึ่งสะท้อนทั้งการต่อต้านและการช่วงชิงทิศทางในการพัฒนาเมือง ในเชิงการเมืองของอัตลักษณ์ เพราะเป็นความพยายามแสดงตัวตนของพวกเขา ในฐานะพลเมืองของ

เชียงใหม่ ที่มักจะถูกกีดกัน จนไร้การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมือง ที่มักจะให้ความสำคัญเฉพาะกับผลประโยชน์ตอบแทนทางธุรกิจ แต่กลับนำไปสู่ความล้มเหลวทางเศรษฐกิจและปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย โดยเฉพาะคุณภาพชีวิตของสังคมเมือง ด้วยการเสนอให้นำมิติอื่นๆ มาช่วยเสริมการวางแผนพัฒนาเมือง โดยเฉพาะมิติด้านวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่น (Johnson, 2014)

พลเมืองที่ตื่นตัวจึงถือเป็นการรวมตัวกันของคนกลุ่มต่างๆ ในภาคประชาสังคม เพื่อโต้แย้งและต่อต้านวาทกรรมหรืออุดมการณ์ครอบงำที่ทำให้พวกเขากลายเป็นคนอื่น หรือการถูกกีดกันออกจากเข้าถึงทรัพยากรในกระบวนการทางการเมืองของการสร้างอัตลักษณ์ ด้วยการนิยามตัวตนของพวกเขาใหม่ ให้แตกต่างจากวาทกรรมหรืออุดมการณ์ครอบงำ พร้อมทั้ง การเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ช่วงชิงความหมายของประเด็นปัญหาต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นมิติหนึ่งในปฏิบัติการของจิตสาธารณะ ภายใต้บริบทของการพัฒนาที่ไร้การมีส่วนร่วม แต่ความเข้าใจความหมายของพื้นที่ในแต่ละบทความอาจจะยังแตกต่างกันไปบ้าง จึงควรจะต้องนำมาอภิปรายถกเถียงและวิเคราะห์กันต่อไป เพื่อเปิดให้เห็นความเชื่อมโยงกันอย่างชัดเจนมากขึ้น

พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ขัดแย้ง หรือพื้นที่ช่วงชิงทิศทางของการพัฒนา

ในเกือบทุกบทความที่นำมารวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้จะพยายามเชื่อมโยงจิตสาธารณะกับแนวความคิดเรื่อง “พื้นที่” ไม่นับในลักษณะใดก็ลักษณะหนึ่ง ยกเว้นบทความที่สาม ซึ่งเน้นการมองจิตสาธารณะผ่านองค์กรต่างๆ ทั้งองค์กรการกุศล องค์กรเพื่อสาธารณะประโยชน์ และองค์กรให้ทุนเพื่อสังคม แทนการกล่าวถึงแนวความคิดเรื่องพื้นที่อย่างเฉพาะเจาะจง ส่วนบทความอื่นๆ ล้วนมองจิตสาธารณะว่าไม่ใช่เป็นเพียงจิตสำนึก คุณค่า หรืออุดมการณ์เท่านั้น แต่ยังแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งของกลุ่มคนต่างๆ โดยเฉพาะพลเมืองที่ตื่นตัวในประชาสังคม พร้อมทั้งแฝงแนวความคิดบางอย่างเพื่อขยายความเข้าใจจิตสาธารณะให้กว้างขวางมากขึ้นด้วย

บทความแรกจะใช้แนวความคิด “พื้นที่” ในความหมายของ “พื้นที่ทางสังคม” (Communal Space) ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งในยุคปัจจุบัน ในเบื้องต้นจะกล่าวถึงพื้นที่ในโลกเสมือนจริง ที่ช่วยหนุนให้ประชาสังคมสามารถนึกจิตสาธารณะและประสานกันเป็นเครือข่ายได้ผ่านโลกดิจิทัล จนในที่สุดได้กลายเป็นบรรทัดฐานที่ช่วยเสริมให้จิตสาธารณะสามารถแสดงออกมาได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า จิตสาธารณะเป็นพื้นที่ดำเนินงานในการประสานเครือข่ายของประชาสังคมเพื่อสาธารณะประโยชน์ต่างๆ โดยเฉพาะการระดมทุน ในความหมายนี้ “พื้นที่” จึงแฝงไว้ด้วยความคิดเรื่องของเครือข่ายและชุมชนนิยม ขณะเดียวกันผู้เขียนก็ยังได้มองเห็นความเชื่อมโยงของเครือข่ายกับการระดมเสียงคัดค้านนโยบายของรัฐ อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ขัดแย้ง และการปฏิบัติการในความเคลื่อนไหวเพื่อช่วงชิงทิศทางการพัฒนา แต่ในประเด็นนี้ยังขาดการอภิปรายขยายความเท่าที่ควร ซึ่งแสดงถึงข้อจำกัดบางส่วนที่แฝงอยู่ในความคิดชุมชนนิยมนั่นเอง

ส่วนบทความที่สองจะมองแนวความคิด “พื้นที่” ในความหมายของ “พื้นที่สาธารณะ” โดยมุ่งเน้นเฉพาะในสังคมเมืองเป็นหลัก ซึ่งหมายถึงพื้นที่สิทธิของผู้คนแตกต่างกันหลากหลายที่เข้ามารวมกันอยู่ในเมือง เพื่อเข้าถึงประโยชน์ส่วนรวม พร้อมทั้งแฝงไว้ด้วยความคิดหรืออุดมการณ์ความเสมอภาค ขณะเดียวกันก็จะมอง “พื้นที่” ในความหมายของปริณิถาล ทั้งทางการเมืองและศีลธรรมของชีวิตในโลกนี้ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นประชาสังคม และอยู่เหนือความเป็นปัจเจกชน เพราะตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดมนุษย์นิยมนั่นเอง

บทความสุดท้ายก็มองแนวความคิด “พื้นที่” ในความหมายของ พื้นที่สาธารณะ ภายใต้บริบทของกระบวนการกลายเป็นเมืองเช่นเดียวกัน แต่แทนที่จะเน้นสิทธิเช่นเดียวกับบทความที่สอง บทความนี้กลับให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางกายภาพที่ผูกพันอยู่กับชีวิตสาธารณะ ซึ่งผู้คนกลุ่มต่างๆ สามารถเข้าถึงได้ร่วมกัน เพื่อสาธารณะประโยชน์ จนมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดสำนักสาธารณะและสำนักพลเมือง ในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้กับประเด็นสาธารณะต่างๆ โดยมีเป้าหมายในการสร้างพื้นที่เมืองที่สมดุลระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ทั้งชนชั้นกลางและคนจนเมือง ในภายหลังผู้เขียนบทความนี้ยังเรียกพื้นที่นี้อีกอย่างหนึ่งว่า “พื้นที่ทางสังคม” ของพลเมือง ซึ่งแฝงไว้ด้วยความคิดของความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม และความเป็นธรรมในสังคม

นัยต่างๆ ในความหมายของแนวความคิด “พื้นที่” ตามที่นำเสนอในทั้งสามบทความดังกล่าวข้างต้นจึงให้ความสำคัญกับ “พื้นที่ทางสังคม” และ “พื้นที่สาธารณะ” เป็นหลัก เพราะตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดเรื่องเครือข่าย สิทธิ หรือสำนักพลเมืองก็ดี ในการสร้างสมดุลย์ให้กับ การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมหรือสาธารณะประโยชน์ของทุกกลุ่มชนในสังคม ซึ่งสอดคล้องอย่างดีกับแนวคิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจบางส่วนของแม็กเฟอร์สันดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ขณะเดียวกัน แม้บทความแรกจะได้กล่าวพาดพิงถึงการระดมเสียงคัดค้านนโยบายของรัฐ และบทความที่สี่เน้นการศึกษากรณีต่างๆ อย่างมากมายของประชาสังคม ในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้กับประเด็นสาธารณะต่างๆ แต่บทความทั้งสองยังไม่ได้อภิปรายวิเคราะห์แนวความคิด “พื้นที่” ในมิติของ พื้นที่ของประเด็นขัดแย้งต่างๆ ที่กลุ่มชนต่างๆ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมกันช่วงชิงมากนัก โดยเฉพาะประเด็นปัญหาของความขัดแย้งและการช่วงชิงทิศทางการพัฒนา ตามแนวความคิดของนักสังคมศาสตร์ที่เน้นการศึกษาแนวความคิด “พื้นที่” ดังกล่าวไว้บ้างแล้วข้างต้น

การศึกษาแนวความคิด “พื้นที่” นั้นอาจกล่าวได้ว่า เริ่มตั้งแต่ คาร์ล มาร์กซ์ เสนอให้มอง “Civil Society” ว่ามีลักษณะของความขัดแย้งและการต่อสู้ เสมือนเป็นจุดตัดหรือจุดปะทะกันของประเด็นปัญหาต่างๆ ที่นำไปสู่การผลักดันการเปลี่ยนแปลง และภายหลังแอนโทนีโอ กรัมชิ ก็ได้ขยายความต่อมาว่า “Civil Society” เป็นปฏิบัติการของการช่วงชิงความหมายระหว่างกลุ่มที่อยู่กันบึงของสังคม และกลุ่มที่ครองอุดมการณ์อำนาจนำ ในฐานะที่เป็นการต่อสู้เชิงประเด็น ในท้ายที่สุด อองรี เลอแปวัวร์ จึงเริ่มเรียกความสัมพันธ์ขัดแย้งเช่นนี้ว่า “พื้นที่” (Space) ในแง่ที่เป็นทั้งสนามของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและประเด็นของการต่อสู้ เพื่อช่วงชิงโมทัศน์ในการสร้างสังคมของผู้คนกลุ่มต่างๆ ขณะเดียวกันเมื่อไม่นานมานี้ นักวิชาบางส่วนก็เริ่มหันมามององค์กรให้ทุนเพื่อสังคม (Philanthropy) ว่าเป็นเสมือน “พื้นที่ที่สาม” ในการกระตุ้นและสนับสนุนการสร้างพื้นที่ต่อรองระหว่าง

กลุ่มชนต่างๆ ในสังคมเมือง ในฐานะพื้นที่ของการจัดความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างภาคเอกชนและภาคสาธารณะ (Mendel and Brudney, 2014: 25-26) ดังได้กล่าวถึงไว้ข้างแล้วข้างต้น

แนวความคิด “พื้นที่ที่สาม” นี้ เอ็ดเวิร์ด โซจา (Edward W. Soja) ซึ่งเป็นนักภูมิศาสตร์ได้เสนอครั้งแรก ในหนังสือเรื่อง *Third Space: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* (Soja, 1996) เพื่อถกเถียงเกี่ยวกับทิศทางใหม่ๆ ในการพัฒนาสังคมเมือง สำหรับพื้นที่แรกนั้นเขาหมายถึงพื้นที่ครอบงำ ส่วนพื้นที่ที่สองคือพื้นที่ต่อต้าน ขณะที่พื้นที่ที่สามสะท้อนนัยของจุดปะทะกันของความคิดที่แตกต่างกันของกลุ่มคนต่างๆ ในความพยายามที่จะสร้างความคิดใหม่ๆ ซึ่งไม่ใช่ทั้งความคิดครอบงำหรือต่อต้าน แต่อาจจะสถาปนาขึ้นมาใหม่ภายใต้ความคิดเรื่องความเป็นธรรมเชิงพื้นที่ (Spatial Justice) สำหรับคนทุกกลุ่มในสังคมเมือง (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์, 2559) ซึ่งใกล้เคียงกับแนวทางความเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาสังคมต่างๆ ในบทความที่สี่ เพียงแต่บทความที่สี่ยังไม่ได้นำแนวคิด “พื้นที่ที่สาม” มาช่วยในการวิเคราะห์เท่านั้น

สำหรับนักมานุษยวิทยานั้น เริ่มหันกลับมาให้ความสนใจในแนวความคิดเรื่อง “พื้นที่ทางสังคม” นี้อีกครั้ง หนึ่ง ในปี ค.ศ. 1972 ดังตัวอย่างในบทความของคูเปอร์ เรื่อง *The language of sites in the politics of space* (Kuper, 1972) โดยถือว่าพื้นที่ทางสังคมเป็นปฏิสัมพันธ์ ซึ่งทับซ้อนในระดับต่างๆ ทั้งในระดับพื้นที่ทางกายภาพ ทางนิเวศและทางโครงสร้าง ด้วยการยกตัวอย่างพื้นที่ทางสังคมในระดับโครงสร้างว่าเกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าหรือความหมาย เช่น กรณีการให้ความหมายอาคารสถานที่หนึ่ง ในบริบทของเหตุการณ์ทางการเมือง เมื่อกลุ่มชนพื้นเมืองได้รับเอกราช กลับไม่ยอมใช้อาคารของเจ้าอาณานิคมเป็นสถานที่ประชุมสภาการเมือง เพื่อแสดงการต่อต้านสถานะที่เคยอยู่ใต้อำนาจของอาณานิคม เพราะสถานที่นั้นมีนัยของอำนาจทางการเมืองของระบอบอาณานิคมแอบแฝงอยู่ กรณีนี้จึงชี้ชัดเจนว่าสถานที่ก็อาจถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองเรื่องพื้นที่ได้ด้วย ในฐานะที่เป็นประเด็นของการช่วงชิงความหมายทางการเมืองนั่นเอง (ดูเพิ่มเติมใน อานันท์, 2563: 21-22) ซึ่งก็คล้ายคลึงกับกรณีของท้องถิ่นในเมืองเชียงใหม่ที่นักวิจัยตั้งคำถามไว้แล้วข้างต้น

“พื้นที่ทางสังคม” ตามแนวทางของนักคิดต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็นทั้งพื้นที่ครอบงำเชิงอุดมการณ์ และพื้นที่ปฏิบัติการของจิตสาธารณะ ที่เกิดขึ้นในความขัดแย้งเชิงอำนาจ จนผลักดันให้เกิดพื้นที่ของการต่อสู้และช่วงชิงความหมายที่ขัดแย้งกันนั้น ผ่านการเคลื่อนไหวอย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มคนต่างๆ แต่เมื่อนักวิชาการแต่ละคนนำมาปรับหรือประยุกต์ใช้ในกรณีศึกษาภาคสนามของตนก็มักจะเลือกจุดเน้นในความหมายของพื้นที่ที่แตกต่างกันไปบ้าง แม้จะมองเห็นร่วมกันว่าพื้นที่มีนัยของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทั้งครอบงำ ซ้อนทับ และขัดแย้งกันเกี่ยวกับความหมายหรือความรู้ ดังตัวอย่างของกรณีศึกษาต่อไปนี้

ในกรณีศึกษาของวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง *การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน* (วิเศษ, 2544) นิยามพื้นที่สาธารณะว่าเป็นพื้นที่ของประเด็นขัดแย้งกันในการจัดการพื้นที่ป่าที่ตั้งอยู่ติดกับหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูน ระหว่างชาวบ้านและรัฐ โดยรัฐอ้างความคิดครอบงำว่าพื้นที่ป่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อกีดกันชาวบ้านจากการเข้าถึงสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรในป่า ทั้งๆ ที่ชาวบ้านได้ดูแลพื้นที่ป่านั้นมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงที่เป็นผู้นำในการดูแล และใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งก่อให้เกิดรายได้จากการหาของป่า เช่น เห็ด และหน่อไม้ กลุ่มผู้หญิงจึงรวมตัวกัน เคลื่อนไหว ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ดูแลป่า ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็นจิตสาธารณะรูปแบบหนึ่ง เพื่อช่วงชิงอำนาจในการจัดการป่า ในฐานะป่าชุมชนของหมู่บ้าน

ส่วนวิทยานิพนธ์ปริญญาโทอีกชิ้นหนึ่งศึกษากรณีของ ‘การจัดการร่วมในฐานะพื้นที่ต่อรองเพื่อสร้างธรรมาภิบาลท้องถิ่นของเครือข่ายการจัดการทรัพยากรในจังหวัดเชียงใหม่’ (บุญตา, 2556) โดยมองว่า “พื้นที่ทางสังคม” เป็นพื้นที่ต่อรอง ในประเด็นขัดแย้งเกี่ยวกับความหมายของการจัดการร่วมระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ในการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ป่า ชาวบ้านหลายแห่งที่ดูแลรักษาป่าอยู่แล้ว แต่ถูกรัฐกีดกันสิทธิ ด้วยการอ้างวาทกรรมการอนุรักษ์ในเชิงครอบงำ เนื่องจากพื้นที่ป่านั้นตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านเหล่านั้นจึงรวมตัวกัน เป็นเครือข่าย พร้อมทั้งสร้างกฎเกณฑ์ในการดูแลป่าร่วมกันที่เรียกว่า ธรรมาภิบาลท้องถิ่น ในการต่อรองให้รัฐรับรองความชอบธรรมของกฎเกณฑ์ดังกล่าว เพื่อจะได้เข้าถึงสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าร่วมกับรัฐ

เมื่อไม่นานมานี้ ผู้เขียนบทความนี้ก็เคยเสนอให้มอง “พื้นที่ทางสังคม” ในฐานะที่เป็น “พื้นที่ความรู้” ในบทความเรื่อง *Multiplicity of Community Forestry as Knowledge Space in the Northern Thai Highlands* (Anan, 2008) ด้วยการถกเถียงว่า “พื้นที่ความรู้” ในกรณีนี้หมายถึง ประเด็นขัดแย้งกันในพื้นที่ความรู้ที่แตกต่างกันเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมักถูกรูปแบบด้วยมายาคติว่าเป็นเสมือนการยกป่าให้ชาวบ้าน แต่ผู้เขียนเสนอให้เปิด “พื้นที่ความรู้” เพื่อแสดงให้เห็นจุดตัดหรือจุดปะทะกันของชุดความรู้ที่ขัดแย้งกันนั้น จนในที่สุดก็เผยให้เห็นทางเลือกอื่นๆ ซึ่งในปัจจุบันมักจะเรียกว่าพื้นที่ที่สาม ด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับการจัดการเชิงซ้อน แทนการจัดการเชิงเดี่ยว ที่เคยให้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในการจัดการป่า โดยปรับเปลี่ยนทิศทางในการจัดการป่า มาสู่หลักการของสิทธิเชิงซ้อน ที่เปิดให้ฝ่ายต่างๆ มีส่วนในการจัดการป่าร่วมกัน บนพื้นฐานของสิทธิที่แตกต่างกัน โดยให้ชาวบ้านมี สิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่า และองค์กรอิสระหรือประชาสังคมมีสิทธิในการตรวจสอบและถ่วงดุลกับรัฐ ในฐานะผู้มีสิทธิเป็นผู้รับผิดชอบดูแลป่าตามกฎหมาย ภายหลังผู้เขียนยังได้ขยายความเกี่ยวกับนัยต่างๆ ของ “พื้นที่ความรู้” ในหนังสืออีกหลายเล่มต่อๆ มา (อานันท์ 2560, อานันท์, 2564 และอานันท์ (บ.ก.), 2563)

นอกจากนี้ ยังมีกรณีศึกษาที่พยายามนำแนวความคิดพื้นที่ลักษณะอื่นๆ อีก เช่น “พื้นที่ร่วมกันของชุมชน” (Communal Space) มาปรับใช้ศึกษาความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมเมืองของภาคใต้ ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง *Class, Culture and Space: The Construction and Shaping of Communal Space in South Thailand* (Horstmann, 2002) ซึ่งพบว่า เมื่อแนวทางในการพัฒนาเมืองเริ่มมีลักษณะครอบงำให้หันเหไปในทิศทางที่เน้นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ด้วยการนำพื้นที่สาธารณะมาใช้เชิงธุรกิจมากขึ้น ขณะที่ยังมองข้ามมุมมองทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จึงมีผลผลักดันให้กลุ่มคนในเมือง ต่างชนชั้น ต่างศาสนา

และต่างชาติพันธุ์ สามารถเข้ามาร่วมกันเคลื่อนไหวต่อต้าน เพื่อนำเสนอทางเลือกของการพัฒนาเมือง ที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับกลุ่มคนต่างชนชั้นและต่างวัฒนธรรมสามารถอยู่ร่วมกันได้

ดังนั้น “พื้นที่” จึงถือว่าเป็นแนวความคิดสำคัญอย่างยิ่ง ในการช่วยเปิดให้เห็นความเชื่อมโยงในมิติด้านต่างๆ ของจิตสาธารณะได้อย่างครอบคลุม พร้อมทั้งช่วยตอบคำถามได้อีกว่าเกี่ยวข้องกับมิติอื่นๆ ของจิตสาธารณะได้อย่างไร ทั้งนี้ เพราะแนวความคิดเรื่องพื้นที่ ดังที่ได้บทวนพร้อมกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องต่างๆ มาแล้วนั้นได้ช่วยเพิ่มมิติในการเชื่อมโยงให้เห็นปฏิบัติการที่เป็นจริงของจิตสาธารณะในมิติต่างๆ ทั้งภายใต้การถูกรวบงำด้วยวาทกรรมและการช่วงชิงต่อรองความหมายในการเมืองเชิงอัตลักษณ์ของพลเมืองที่ตื่นตัวได้มากขึ้น นอกเหนือไปจากการมองจิตสาธารณะที่มักจะมองในมิติด้านองค์การกุศลและอุดมการณ์มากกว่า ซึ่งบทความส่วนใหญ่จะมุ่งไปในทิศทางดังกล่าว ส่วนการเชื่อมโยงกับประชาสังคมและพลเมืองที่ตื่นตัวก็อาจจะยังคลุมเครืออยู่บ้าง เพราะยังไม่สามารถเชื่อมโยงกับแนวความคิดพื้นที่ได้เท่าที่ควร

โดยสรุปแล้ว บทนำนี้ถือเป็นความพยายามจำลองความเชื่อมโยงระหว่างแนวความคิดหลักๆ ดังที่ได้อภิปรายวิเคราะห์มาแล้วข้างต้นทั้งหมดออกมาเป็นแผนภูมิ เพื่อช่วยสร้างความเข้าใจให้ได้อย่างครอบคลุมมากขึ้น ด้วยการวางจิตสาธารณะไว้ที่ศูนย์กลางของแผนภูมิ เพื่อแยกแยะความเชื่อมโยงกับมิติอื่นๆ อีก 4 ทิศทาง เพื่อชี้ให้เห็นว่าจิตสาธารณะเป็นแนวความคิดที่สังคมสมัยใหม่พยายามก้าวข้ามออกมาจากกับดักของความคิดคู่ตรงข้าม ระหว่างปัจเจกชนและสังคมที่เคยครอบงำอยู่ในอดีต ตามที่แสดงไว้ในแผนภูมิที่ 2

ในช่วงต้นๆ ของบทความส่วนใหญ่ในหนังสือเล่มนี้มักจะมองจิตสาธารณะไปตามมุมมองต่างๆ ด้านบน ในเชิงอุดมการณ์เป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์มนุษยนิยมหรือชุมชนนิยม เพราะอยู่ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงที่อยู่ด้านล่างโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมและประชาธิปไตย ขณะเดียวกันในส่วนต่อๆ มาของบทความจะเริ่มค่อยๆ ตกผลึกทางความคิด และแสดงอุดมการณ์เหล่านั้นออกมาในเชิงรูปธรรมมากขึ้น ในรูปแบบขององค์กรการกุศลและองค์กรให้ทุนเพื่อสังคม ซึ่งมักจะจัดให้เชื่อมโยงอยู่กับภาคประชาสังคม หรือภาคของพลเมืองเป็นหลัก โดยจัดวางไว้ในมุมมองด้านซ้ายของจิตสาธารณะ

ในระยะหลังๆ องค์กรสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เริ่มจะสัมพันธ์โยงใยกับภาครัฐและธุรกิจเอกชนมากขึ้น ไม่ใช่เฉพาะในแง่ของความร่วมมือเท่านั้น หากแต่ในที่สุดยังช่วยเปิดให้กลายเป็นพื้นที่ที่สาม สำหรับการต่อรองระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในการจัดความสัมพันธ์ใหม่ในสังคมเมือง โดยมีนัยของพื้นที่ช่วงชิง ซึ่งจัดวางไว้ในมุมมองด้านขวาของจิตสาธารณะ ส่วนในด้านซ้ายมีพลเมืองที่ตื่นตัว ซึ่งเข้าไปมีส่วนร่วมในการต่อสู้ช่วงชิงความหมายต่างๆ ในพื้นที่ผ่านการเมืองของอัตลักษณ์ แต่บทความต่างๆ ยังไม่ได้สานต่อประเด็นนี้ให้กระจ่างมากนัก

ทั้งนี้ เพราะแม้ทุกบทความในหนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึงประชาสังคมและพลเมืองที่ตื่นตัว พร้อมๆ กับความคิดเรื่องพื้นที่อยู่บ้างก็ตาม แต่บทความส่วนใหญ่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับมิติด้านล่างเท่าที่ควร ซึ่งเชื่อมโยงจิตสาธารณะกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ขัดแย้ง เพราะจิตสาธารณะก็อาจแฝงไว้ด้วยวาทกรรมหรืออุดมการณ์ครอบงำต่างๆ ที่ผลักดันให้เกิดปฏิบัติการของทั้งการต่อต้าน การช่วงชิงและต่อรองอำนาจ และจะปรากฏออกมา

ในพื้นที่ช่วงชิง ทั้งสิทธิ ทิศทางการพัฒนา และการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ในบทความที่ 4 มีกรณีศึกษามากมายเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทำนองนี้ แต่ยังขาดการวิเคราะห์แต่ละกรณีเหล่านั้นให้เห็นความเชื่อมโยงตามแนวทางที่ได้แสดงไว้แผนภูมิที่ 2 ได้ โดยเฉพาะการเผยให้เห็นถึงกระบวนการของการสร้างพื้นที่ที่สาม ซึ่งสามารถใช้เป็นจุดเน้นของการศึกษาเชิงวิเคราะห์ได้อย่างดี

แผนภูมิที่ 2 จิตสาธารณะในพื้นที่ช่วงชิงความหมาย

การอภิปรายถกเถียงแนวความคิดต่างๆ ในบทนำนี้ ตั้งแต่กับดักความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างปัจเจกชนกับประชาสังคม จิตสาธารณะ: จากคุณค่าและอุดมการณ์สู่ความเคลื่อนไหวทางสังคม องค์กรให้ทุนเพื่อสังคมเป็นกลไกเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปทางไหน พลเมืองที่ตื่นตัวในการเมืองของอัตลักษณ์ และพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ขัดแย้ง หรือพื้นที่ช่วงชิงทิศทางของการพัฒนา รวมทั้งแผนภูมิที่ 2 จึงสามารถนำมาใช้เป็นเสมือนแผนที่ให้แนวทางสำหรับการอ่านบทความในหนังสือเล่มนี้ได้เป็นอย่างดี และยิ่งจะช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลรูปธรรมของการเคลื่อนไหวที่นำเสนอในบทความที่ 4 ให้เข้าใจนัยสำคัญของการเคลื่อนไหวเหล่านั้นมากยิ่งขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2545. **รูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- บุญตา สืบประดิษฐ์. 2556. การจัดการร่วมในฐานะพื้นที่ต่อรองเพื่อสร้างธรรมาภิบาลท้องถิ่นของเครือข่ายการจัดการทรัพยากรในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิเศษ สุจินทรัพย์. 2544. ‘การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน’ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2541. **การระดมทุนเพื่อสังคม** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- _____ 2555. **ถกความคิดสังคมศาสตร์ในสังคมไทย**. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____ 2559. **ทุนทางสังคมกับการพัฒนาเมือง**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต.
- _____ 2560. “พลเมืองไทยในระยะเปลี่ยนผ่าน” ใน **พื้นที่ความรู้ มานุษยวิทยา คนสามัญ 70 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์**. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____ 2562. **คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- _____ 2564. **ก้าวข้ามวาทกรรมสู่พื้นที่ความรู้: จุดตัดของข้อถกเถียงทางสังคมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.) 2563. **จุดตัดของเรื่องต้องห้ามในพื้นที่ความรู้**. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Anan Ganjanapan. 2008. “Multiplicity of Community Forestry as Knowledge Space in the Northern Thai Highlands”, Working Paper Series No 35, Afrasian center for Peace and Development Studies, Ryukoku University, Kyoto, Japan.
- Baba, Marietta L. 2012. “Anthropology and business: Influence and interests”, **Journal of Business Anthropology** 1(1):20-71.
- Barman, Emily. 2017. “The social bases of philanthropy”, **Annual Review of Sociology** 43: 271-90.
- Bertram, Christopher. 2004. **Routledge Philosophy Guidebook to Rousseau and The Social Contract**. London and New York: Routledge.
- Bornstein, Erica. 2009. “The impulse of philanthropy”, **Cultural Anthropology** 24(4): 622-651.

- Bourdieu, Pierre. 1986. "The forms of capital", in J. G. Richardson (ed.) **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education** (241–58). New York: Greenwood Press.
- Bowie, Katherine. 1998. "The alchemy of charity: of class and Buddhism in northern Thailand", **American Anthropologist** 100(2): 469-481.
- Clifford, James. 2000. "Taking identity politics seriously: the contradictory, stony ground", in Paul Gilroy, Lawrence Grossberg and Angela McRobbie (eds) **Without Guarantees: Essays in Honour of Stuart Hall** (94-112). London: Verso.
- Cristi, Marcela. 2012. "Durkheim on moral individualism, social justice, and rights: a gendered construction of rights", **Canadian Journal of Sociology** 37(4): 409-438.
- Durkheim, Emile. 1953. **Sociology and Philosophy**. (ตีพิมพ์ครั้งแรก 1906) London: Cohen and West Ltd.
- _____ 1973. **Emile Durkheim: On Morality and Society**. (ตีพิมพ์ครั้งแรก 1898) Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. (2009) **Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978**. New York: Picador.
- Gramsci, Antonio. 1971. **Selections from the Prison Notebooks**. New York: International Publishers.
- Hall, Derek, Philip Hirsch and Tania Li. 2011. **Powers of Exclusion: Land Dilemmas in Southeast Asia**. Singapore: National University of Singapore Press.
- Horstmann, Alexander. 2002. **Class, Culture and Space: The Construction and Shaping of Communal Space in South Thailand**. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Johnson, Andrew Alan. 2014. **Ghosts of the New City: Spirits, Urbanity, and the Ruins of Progress in Chiang Mai**. Hawaii: University of Hawaii Press.
- Kuper, Hilda. 1972. "The language of sites in the politics of space", **American Anthropologist** 74(3): 411-425.
- Lefebvre, Henri. 1992. **The Production of Space**. Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
- Macpherson, C.B. 1962. **The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke**. Oxford: Oxford University Press.

-
- _____ 1978. **Property: Mainstream and Critical Positions**. Toronto: University of Toronto Press.
- Marshall, T.H. 1960. **Citizenship and Social Class: And Other Essays**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Karl and Frederick Engels. 1970. **The German Ideology**. New York: International Publishers.
- Mendel, Stuart C. and Jeffrey L. Brudney. 2014. "Doing good, public good, and public value: why the difference matter". **Nonprofit Management and Leadership** 25(1): 23-40.
- Putnam, Robert D. 2000. **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community** New York: Simon & Schuster.
- Scott, James C. 1985. **Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance**. New Haven: Yale University Press.
- Soja, Edward W. 1996. **Third Space: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places**. Malden (Mass.): Blackwell.
- Sulek, Marty. 2010. "One the modern meaning of philanthropy", **Non-Profit and Voluntary Quarterly** 39(2): 193-212.
- Thompson, Benjamin S. 2019. "Payments for ecosystem services and corporate social responsibility: perspectives on sustainable production, stakeholder relations and philanthropy in Thailand", **Business Strategy and Environment** 28: 497-511.
- Vanderveest, Peter. 1993. "Constructing Thailand: regulation, everyday resistance and citizenship", **Comparative Studies in Society and History** 35(1): 133-158.
- Wariya Siwasariyanon. 1984. 'The transfer of medical technology from the first world to the third world: a case study of the Rockefeller foundation's role in a Thai medical school (1923-1935)'. PhD. Dissertation, University of Hawaii.